ЕШГ ВӘ ИНТИГАМ

Беш пәрдәли једди шәкилдә фачиә

ИШТИРАК ЕДӘНЛӘР

Әлимәрдан — гулдур дәстәсинин атаманы
Ибад — онун јолдашы
Пири баба — овчу, мешә гаравулчусу
Јасәмән — Әлимәрданын арвады
Халисә нәнә — Пири бабанын арвады.
Чинкиз — сурәтән Әлимәрданын оғлу
Гәмәр — Әлимәрданын гызы
Чәби — Әлимәрданын нөкәри
Шаһбаз бәј — мүлкәдар бәј
Һәчәр ханым — онун арвады
Шәмси бәј — онун оғлу
Зөһрә ханым — онун гызы
Сәфи бәј — гәза назири
Хавәр — хидмәтчи гыз
Һеjдәргулу, Сәфа } — нөкәрләр
Пристав
Стражникләр.

БИРИНЧИ ПӘРДӘ

Сәһнә мешә ичиндә ағач чәпәрлә һасарланмыш бир һәјәт көстәрир. Һәјәтин сағ тәрәфиндә Пири бабанын комасы, сол тәрәфдә мешә сәһиби Һәсәнгулу ағанын икимәртәбәли еви көрүнүр. Һәјәтдә нечә јердә скамјалар гојулмушдур. Јасәмән команын өнүндә отуруб өзүнү күнә верир. Јанында бир бешик. Пәрдә галхдыгда Пири баба чијнində түфәнк, әлиндә гырговул, дахил олур.

Пири баба. Јасәмән, көр сәнә нә көк гырговул овламышам.

Јасәмән. Аһ, нә көзәл гырговулдур.

Пири баба. Гызым, кәрәк бу күн дә дурмајајдың. Өзүнү көзлә, јохса үзүләрсән.

Јасәмән. Баба, доғрудур, мән шәһәрдә тәрбијә аямышам, амма әслим күрддүр. Бизим арвадлар көч үстүндә атдан дүшүб, доғарлар, јенә аты миниб көчдән галмазлар. Үч күн јатдығым кифајәт едәр. Үрәјим дарыхды, чыхдым ки, өзүмү бир аз һаваја верим.

Пири баба. Бәс, Халисә һарададыр?

Јасәмән. Халисә нәнә булагдан су кәтирмәјә, һәм дә чағанын әскиләрини јумаға кедибдир.

Пири баба. Топал кәлиб чыхдымы?

Јасәмән. Хејр.

Пири баба. Көрәсән нә гәзијјә үз верди ки, бу үч күнүн әрзиндә кәлиб чыха билмәди. *(Түфәнки ағачдан асыб, Јасәмәнин јанында отурур.)* Јасәмән, Әлимәрданын сәдасы бизим торпагдан кәлир, көрүнүр Ирандан бу тәрәфә кечмишдир.

Јасәмән. Аһ, баба, бу нә өмүрдүр ки, мән сүрүрәм. Бу күн тамам једди ајдыр ки, Әлимәрдан мәни бурада гојуб, өзү гачаг олмушдур. Бу узун мүддәтдә нә кечә, нә күндүз хәјалымдан, үрәјимдән севкили әрим чыхмыр. *(Ағлајыр.)*

Пири баба. Јасәмән, сәбир ет, нашүкүр олма. Аллаһа дуа ет, үрәјин тәсәлли тапсын. Бу бәлалар, бу чәфалар ки, сән чәкирсән, һамысы Әлимәрданын учундандыр. Рәһмәтлик гардашымын чәми хасијјәти оғлу Әлимәрдана кечмишдир. Атасы кими тәкәббүрлү, кинли, һөчәт, гочаг бир дәлиганлыдыр. Һансы бир рәијјәт гызынын ирз намусуна ағалары тохунмамышдыр?

Јасәмән. Аллаһ о ағалары дүнја үзүндән мәһв едәјди, та бизләр дә раһат күн көрәјдик.

Пири баба. Нә етмәли, гызым, дүнја белә кәлиб, белә дә кедәчәкдир. Гүввәтли зәифи басачаг, өзәчәк, залым мәзлуму инчидәчәк, мәһв едәчәк, дөвләтли касыбы сыхачаг, боғачагдыр. Гызым, бунлар тәк инсанда дејил, һејванда да белә дир. Тамам гырх илдир ки, мән бу мешәдә өмүр сүрүрәм. Бу бағларда ов едирәм. Һәр бир һејваның, гушун, һәшәратын јашајышына диггәт етмишәм. Бир дә көрүрсән, бир тәрлан кәклик овлајыб гаја башында јемәјә мәшғулдур. Гәфләтән ондан гүввәтли бир шаһин илдырым кими шығыды, онун әлиндән алды, һаваја

галхды. Бах, бөчәкләри гурбағалар, онлары иланлар, иланлары да кирпиләр јејиб тәләф едирләр.

Јасәмән. Баба, онлар һејвандыр, анламыр, ағыллары јохдур. Бәс бу инсанлар нә үчүн бир-бирләрини гырырлар?

Пири баба. Гызым, бири дөвләт үстә, бири шөһрәт үстә, бири тамаһ үстә, сәбәбләри чохдур. Мәним гардашым оғлу Әлимәрдан да гејрәт, намус үстә. Мәним нәсиһәтимә гулаг асмады, деди кәрәк Шаһбаз бәјин нәслини гырыб, јер үзүндән мәһв едәм. Онун әмиси оғлу Тағы бәји вә нөкәри Фәрәчи өлдүрүб гачаг дүшдү.

Јасәмән. Пири баба, нә вахт ки, бәдбәхтлик бизә үз вермәмишди, Әлимәрдан мәни севиб, меһрибан доланырды. Гәмәр гәзиҹјәсиндән сонра бүсбүтүн дәјишилиб, арвад адыны јанында чәкмәк мүмкүн дејил. Мәнлә хүдаһафиз едәндә деди ки, Јасәмән, гыз доғсан, өз әлимлә, гәдим әрәбләр тәк, боғуб атачағам. Баба, дөнмүш талејим бурада да мәни әримин јанында хәчил етди, гыз доғдум.

Пири баба. Гәм етмә, гызым, өвлад ширин олар. Өзүн көрәчәксән ки, нечә әзизләјиб севәчәкдир.

Јасәмән. Аллаһ сән дејән кими едәјди, баба.

Пири баба. Горхма, елә дә олачагдыр, бах, бу мешә саһиби Һәсәнгулу аға да оғул һәсрәти чәкирди. Аллаһтаала она гызы Зүлејханы верди. Мән бу синнә чатмышам, амма атанын гыза елә мәһәббәт бағладығыны көрмәмишәм. Бах, бу еви Һәсәнгулу аға гызы үчүн тикдирмишдир. Аға бурада һәфтәләрлә ов едәндә, Зүлејха ханым да гаравашлары илә бурада јашајырды. Халисә онун истәкли гуллугчуларындан бири иди. Ағанын ондан башга өвлады олмады. Инди бу мешәнин саһиби һәмин Зүлејха ханымдыр. Јасәмән, Әлимәрдан да гызыны иншааллаһ елә севәчәкдир.

Јасәмән. Аһ, о күнү көрсәјдим өлмәздим.

Пири баба. Халисә кәлиб чыхмады. Көрәк нә вахты бишәчәкдир?

Јасәмән. Одун јохдур, олсајды, дуруб өзүм биширәрдим.

Пири баба. Онда, мән дурум одуна кедим, она кими дә Халисә кәлиб чыхар. *(Балтаны вә ипи көтүрүб кедир.)*

Јасәмән. *(Јалныз, чағаны бешикдән көтүрүб)*. Худаја, дәркаһына әл көтүрүб дуа едирәм, мәнә әта етди-

јини, бу мә'сум баланы ата мәһәббәтиндән мәһрум етмә. *(Лајлај чалыр).*

Лајлај дедим јатасан,
Гызыл күлә батасан.
Гызыл күл бағын олсун,
Көлкәсиндә јатасан.
Балам, а лајлај.
Күлүм, а лајлај, а лајлај.

Мән ашығәм баласын,
Лачын верməз баласын.
Мән баламы истәрәм,
Балам истәр баласын.

Бу һалда һәјәт гапысы дөјүлүр. Јасәмән кедиб ачыр, Һәчәр ханым гучағында бир көрпә ушаг дахил олур.

Һәчәр. Јасәмән, нә тәәччүблә мәнә бахырсан? Јохса мәни танымырсан?

Јасәмән. Билмирәм, јуху көрүрәм, ја доғрудан да Һәчәр ханымы көрүрәм.

Һәчәр ханым. Доғру дејирсән, Шаһбаз бәјин арвады гулдурбашы Әлимәрданын евиндә, бу јуху дејил, нәдир? Кәл, отур, дәрдими сәнә сөјләјим. *(скамјада отурурлар)* Јасәмән, ирәлидә сән мәним хидмәтчим олмусан, Хејр, сәһв етдим, хидмәтчим јох, севкили бачым олмусан, сирр јолдашым олмусан. Јасәмән, о күнләр јадындадырмы?

Јасәмән. Бәли, јадымдадыр.

Һәчәр ханым. Башымызда ешг севдасы, үрәјимиздә мәһәббәт атәши, сән Әлимәрданы севирдин, мән Надир бәји. Сән мәһәббәт уғрунда чәфа чәкдинсә дә, ахырда севкилинә кедиб, мәрамына чатдын. Лакин мәним баһарым солуб, зимистан олду. Јадындадырмы, бир күндә ики шәхс мәнә елчи дүшдү, бири севдијим, сөз вердијим Надир бәј, о бири бәдәхлаг, бәдхасијјәт, чахыр ичән, күнләрини мејханаларда кечирән Шаһбаз бәј. Надир бәј касыб, Шаһбаз бәј дөвләтли. Борч боғазына чыхмыш, мүлкү, еви Шаһбаз бәјин јанында кировда олан атамын мејли кимдә олмасы мә'лум иди. Јадындадырмы, мән Шаһбаз бәјә кетмәк истәмәдим.

Јасәмән. Бәли, јадымдадыр. Атаныз деди: Һәчәр, Шаһбаз бәјә кетмәсән, өзүмү өлдүрәчәјәм.

Һәчәр ханым. Анам да сачларыны јолду ки, бизи бәдбәхт етмә, күчәләрә салма. Ахыры, мән разы ол-

дум. Шаһбаз бәјә көзләри јашлы кетдим. О күндән чәфаларым, бәлаларым башланды... Шаһбаз бәј евими чүрдүханаја, гумарханаја дөндәриб, чәнкиләр илә кеф етмәјә башлады. Надир мәним көз јашыма дөзә билмәјиб, баш көтүрүб бу вилајәтдән кетди. Ахырда Шаһбаз бәјин бинамуслуғу бир дәрәчәјә чатды ки, өз сүд бачысы, гардашы Әлимәрданын бачысы Гәмәрин намусуна тохунду.

Ј а с ә м ә н. Аһ, инди мәни дә көзү јашлы гојан о бинамус олду.

Һ ә ч ә р х а н ы м. Јасәмән, о заман, о ики көрпәм олмасајды, бири Шәмси, о бири Зөһрә, инан ки, мән дә өзүмү Гәмәр кими гајадан атмышдым.

Ј а с ә м ә н. Јазыг Гәмәр, гардашым Ибада нишанлы иди. Бир-бирләрини чох истәјирдиләр. Сонра Ибад да кедиб Әлимәрданын гачаг дәстәсинә гошулду. Пири бабанын деməјинә көрә сиз алты ајдыр ки, Зүлејха халаныз јанында олурсунуз вә һеч кәсә дә көрүнмүрсүнүз.

Һ ә ч ә р х а н ы м. Доғрудур, орада кизли олмағымын сиррини кәлмишәм сәнә ачыб сөјләјәм вә сәндән көмәк истәјәм. Башгасы мәни анлајыб, дадыма чатмајачагдыр.

Ј а с ә м ә н. Сөјләјиниз көрүм, мәндән нә көмәк истәјирсиниз? Өзүнүз билирсиниз ки, әлимдән кәләни мүзајигә етмәрәм.

Һ ә ч ә р х а н ы м. Јасәмән, Шаһбаз бәј Парисә кедәндән үч ај сонра гәфләтән Надир бәј кәлиб чыхды. «Һәчәр, севкилим, бу ики илин мүддәтиндә дүнјаны сәјаһәт едиб кәздим ки, бәлкә сәни унудам, фәгәт бачармадым. Ахырда сәнин фәрағына дөзә билмәјиб кәлмишәм» — дејә фәрјад етди. Јасәмән, биз гадынлар һиссимиз илә јашајырыг. Биз гадынлар үрәкләримизин гулујуг. Мән дә ешг атәшинә јандым, нәтичәси бу... *(Оғлуну көстәрир.)*

Ј а с ә м ә н. Демәк, бу ушаг Надир бәјиндир?

Һ ә ч ә р х а н ы м. Бәли, мәнә тә'нә, мәзәммәтми едәчәксән? Мәнә лә'нәт, нифрәтми едәчәксән?

Ј а с ә м ә н. Мән? Хејр!.. Башгаларыны билмирәм. Инди сөјләјиниз көрүм, мәндән нә көмәк истәјирсиниз?

Һ ә ч ә р х а н ы м. Надирлә белә гәт етмишдик ки, мән Шаһбаз бәјдән бошаныб азад олачагдым, сонра она кедәчәкдим. Аһ, фәләк чәми сәадәтими, үмидими бир анда пуч етди. Бир ај бундан әввәл Надир хәстә дүшүб

шам кими әриди, ахырда сөндү. *(Ағлајыр.)*

Ј а с ә м ә н. Аһ, сизин талејиниз дә мәнимки кими чөнмүш. *(Көзләрини силир.)*

Һ ә ч ә р х а н ы м. Јасәмән, чәкдијим чәфалар, көрүнүр, кифајәт дејилмиш ки, тәзә бәлаларым јенидән зүһур едир. Шаһбаз бәј телеграфла Парисдән чыхмағыны хәбәр верир, инди анлајырсанмы?

Ј а с ә м ә н. Бәли, анлајырам, бу ушағы кизләтмәк лазымдыр.

Һ ә ч ә р х а н ы м. Бәли, ону да анчаг сән бачарарсан.

Ј а с ә м ә н. Нә төвр? Унутмајыныз ки, сиз мәним әрим Әлимәрданын дүшмәни Шаһбаз бәјин арвадысыныз. Сизләрдән бураја кәлиш-кедиш ола билмәз.

Һ ә ч ә р х а н ы м. Мән онларын һамысыны фикир етмирәм. Она көрә дә оғлуму һәмишәлик сәнә верирәм, үч күндүр ки, доғмушам. Сәнин гызын да һәмин вахтда. Һамыја дејәрсән ки, әкиз доғмушам. Сирр бизим арамызда галар.

Ј а с ә м ә н. Бәс, Пири баба илә Халисә нәнә нечә олсун.

Һ ә ч ә р х а н ы м. Бу барәдә халам илә данышмышам. О дејир ки, мәним хатирим үчүн онлар разы оларлар вә сирри дә кимсәјә ачмазлар.

Ј а с ә м ә н. Мәним горхум Әлимәрдан вә Чәбидәндир.

Һ ә ч ә р х а н ы м. Мәнә мә'лумдур ки, Чәби сәнин доғмағындан һәлә хәбәрсиздир.

Ј а с ә м ә н. Јенә дә горхурам. Бу сирр бир вахты ачылар, онда мәним һалым нечә олар? Јох, јох, бу ағыр вә горхулу ишi өһдәмә көтүрмәјә чүр'әт етмирәм.

Һ ә ч ә р х а н ы м *(ајаға галхыр)*. Онда бирчә јол галды.

Ј а с ә м ә н. Һансы?

Һ ә ч ә р х а н ы м. Мән мүгәссир ананын әли илә бу мә'сум ушағын өлмәји. *(Кетмәк истәјир.)*

Ј а с ә м ә н. *(онун габағыны кәсир)*. Јох, јох, ону етмәјиниз, вериниз, разыјам. *(Ушағы алыб бешијә гојур. Бу һалда гапы дөјүлүр.)* Сиз ичәријә кириниз, көрүм кимдир.

Һәчәр ханым көмаја кирир.

Пири баба *(гапынын далындан)*. Јасәмән, бизик, гапыны ач.

Јасәмән гапыны ачыр, Пири баба илә Халисә нәнә дахил олурлар.

Пири баба. Халисә, тез ол, очағы гала, хөрәк бишир.

Халисә нәнә. Бу саат.

Јасәмән. Халисә нәнә, хөрәји мән һазыр едәрәм, ичәридә бир әзиз гонаг сәни көзләјир.

Халисә нәнә. Кимдир? Бураја горхудан һеч кәс кәлмәз.

Јасәмән. Ичәри кет, көрәрсән.

Халисә нәнә комаја кирир.

Пири баба. Јохса Әлимәрдандыр?

Јасәмән. Хејр, Һәчәр ханымдыр, Пири баба.

Пири баба. Һәчәр ханым?.. О бура әбәс јерә кәлмәз, нә бөјүк гәзиҗҗә үз верибдир ки, чүр'әт едиб кәлибдир.

Јасәмән. Баба, доғрудан да бөјүк гәзиҗҗәдир. Һәчәр ханым сәндән бир шеј тәвәгге едәчәкдир, ону гәбул етмәјинизи мән дә рича едирәм.

Пири баба. Нәдир?

Јасәмән. Сизи көзләјир, кединиз, десин. *(Пири баба кирир. Јасәмән Һәчәр ханымын оғлуну гучағына көтүрүр.)* Ah, нә көзәл ушагдыр, мән оғул һәсрәти чәкирдим, аллаһ верди. Буну өз балам кими севәчәјәм. Әлимәрдан да мәндән разы галачагдыр. Аллаһын сиррини билмәк олмаз, көр кими Әлимәрдана оғул көндәрди.

Чәби дахил олур.

Чәби. Көзләриниз ајдын олсун, оғландыр, гыз?

Јасәмән. Оғландыр.

Чәби. Онда саһиб шад олачагдыр.

Јасәмән. Топал, бири дә вар.

Чәби. О кимдир?

Јасәмән. О да мәнимдир, әкиз доғмушам, бири оғлан, бири гыз.

Чәби. Саһиб бу саат өзү кәләчәкдир.

Јасәмән *(өзүнү итирди)*. Ah, үрәјим нә дөјүнүр. Чәби, о судан төк, мәнә вер, ичим.

Чәби (су верәркән). Саһибин кәлмәсиндән нијә горхурсан.

Јасәмән. Горхурам ки, она бурада бир хәтәр јетә.

Чәби. Саһибин дәстәси мешәдәдир.

Пири баба комадан чыхыр.

Пири баба. Топал, бу үч күндә һарада галмышдын?

Чәби. Кәндә, анамы јохламаға кетмишдим. Бәрк нахош олдуғуна көрә гојуб кәлә билмәдим, инди бир аз јахшыдыр.

Пири баба. Халисә чағаның әскисини јујанда бирини орада унудубдур, кет ону кәтир кәл.

Чәби кедир.

Јасәмән. Баба, бөјүк бәлаја дүшдүк. Чәбинин дәмәјинә көрә Әлимәрдан бу саат бураја кәләчәкдир. Мән чох горхурам.

Пири баба. Өзүнү итирмә, тохдаг сахла, һәр бир шеј аллаһын әлиндәдир, нә истәрсә о олачагдыр. Халисә, Халисә!

Халисә нәнә. *(комадан чыхыр, Јасәмән ушағы бешијә гојуб чуна илә үзүнү өртүр)*. Нә вар?

Пири баба. Чәлд Һәчәр ханымы Һәсәнгулу ағанын отағында кизләт, өзүн дә јанында ол.

Халисә нәнә. Нә вар, нә олубдур?

Пири баба. Данышыг јери дејил, Әлимәрдан бу саат кәләчәкдир.

Халисә нәнә. Вај, евимиз јыхылды.

Гапы бәрк дөјүлүр.

Пири баба. Арвад, чәлд ол.

Халисә нәнә отаға кирир.

Әлимәрдан *(гапынын далындан гышгырыр)*. Топал!

Пири баба кедиб гапыны ачыр, Әлимәрдан вә Ибад үстләриндә әсләһә дахил олурлар.

Әлимәрдан. Әми!

Пири баба. Чан!
Әлимәрдан. Һамы саламатмы?
Пири баба. Саламат!

Јасәмән онун бојнуну гучаглајыр.

Әлимәрдан. Күрд гызы, тохда, оғландыр, ја гыз?
Јасәмән. Гыз.
Пири баба. Гәм јемә, аллаһ һәр икинизин истәјини верибдир. Јасәмән әкиз доғубдур, бири оғлан, бири гыз.
Әлимәрдан. Бу јахшы. Күрд гызы, оғлан мәним, гыз сәнин. Кәтир бахым.
Јасәмән *(чунаны көтүрүб)*. Икиси дә јатыбдыр.
Әлимәрдан. Онда тәрпәтмә, гој јатсынлар. Күрд гызы, мән оғлумун адыны Чинкиз гојдум... Сән гызынын адыны нә гојурсан?
Јасәмән. Изин версән Гәмәр гојарам.
Әлимәрдан. Онда изин гардашын Ибаддан ал.
Ибад. Бачым, һәркаһ онун кими гејрәтли, намуслу бир гыз јетирәчәксәнсә, изин верирәм. Мән әһд етмишәм ки, нишанлым Гәмәрин интигамыны дүшмәндән алмајынча дүнјада раһат јашамајам.
Әлимәрдан. Әми, Шаһбаз бәјин гардашы Илјас бәј елә билди ки, Ирана гачмагла мәним әлимдән гуртарачагдыр. Гардашын оғлу ону да бабаларынын јанына көндәрди.
Пири баба. Әлимәрдан, бу ишдән әл чәк, су сәнәји ахырда суда сынар.
Әлимәрдан. Әми, инсан үчүн дә өлүм бир дәфә олачагдыр.
Ибад. Пири баба, бигејрәт олуб узун өмүр сүрмәкдәнсә, намус үстә чаван өлмәк даһа әфзәлдир.
Пири баба. Ај дәлиганлылар, агибәтинизи чох пис көрүрәм. Кәлин, мән гоча бабанызын нәсиһәтинә гулаг асын.
Әлимәрдан. Әми, ач гонаглары нәсиһәтлә доjдурмаг олмаз, нәјин варса, әмр ет кәтирсинләр, јеjәк.
Јасәмән. Бир азча сәбир единиз, бу саат һазыр едим.
Әлимәрдан. Ибад, хөрәк һазыр олунча биз дә бир аз раһат олаг.

Отаға тәрәф јөнәлирләр. Јасәмән онларын габағыны кәсиб.

Јасәмән. Ај, ораја кетмәјиниз.
Әлимәрдан. Нә үчүн?
Пири баба Орада Халисә чимир.
Әлимәрдан. Һа-һа-һа... Ај гоча әми. Динч дурмурсан һа.
Ибад. Пири баба бизим кими чаванлары јары јолда гојуб кечәр.
Әлимәрдан. Күрд гызы, бураја палаз сал, отураг.

Јасәмән палаз салыр, Әлимәрдан вә Ибад түфәнкләрини ағачдан асыб отурурлар. Бу һалда гапы дөјүлүр, Әлимәрдан чәлд ајаға галхыб.

Әлимәрдан. Ким ола?
Пири баба. Тәшвишә дүшмә, јәгин Топалдыр. *(Гапыны ачыр)*.
Әлимәрдан. Топал?
Чәби. Саһиб.
Әлимәрдан. Һарадан кәлирсән?
Чәби. Булагдан, саһиб.
Әлимәрдан. Әтрафда гаралты-зад көрүнүрмү?
Чәби. Узагдан атлы дәстәси көрүнүр, чапарлара охшајыр.
Әлимәрдан. Кет пусгуда дур, шүбһәли адамлар олса, чәлд кәлиб хәбәр вер.
Чәби. Баш үстә, саһиб. *(Кедир.)*
Ибад. Тәзә ујездни начальник Сәфи бәј бизим мүгабилимизә чыхмаг илә губернатордан маледес алмаг истәјир.
Әлимәрдан. Ејби јохдур, бујурсун, ону да кнјаз Вачинадзенин күнүнә саларам.
Пири баба. Бир нечә вахтдан бәри мешәдә стражникләр көрүнүр. Биринә раст кәлиб сорушдум: бурада нә гајырырсыныз? Чаваб верди ки, Сәфи бәјин әмрinә көрә јоллары гачаглардан мүһафизә едирик.
Ибад. Һа-һа-һа... Пири баба, чох јахшы мүһафизә едирләр, аллаһ онлары бәднәзәрдән сахласын. Үч күн бундан ирәли ики јолдашымыз, Хасполад вә Гарабәкир, газјонны почт үстә дүшүрләр, бир-ики күллә атан кими икид чапарлар гојуб гачырлар. Јолдашларымыз да хәзинәни гуллуғумуза кәтирдиләр.
Әлимәрдан. Мәним горхумдан һөкумәт гуллугчуларыны чүр'әт единб кәндлиләри инчидә билмирләр. Мәним үч дүшмәним вар: һөкумәт, бәјләр, тачирләр... Һөкумәт

хәзинәси илә, бәјләр чанлары илә, тачирләр дә пуллары илә мәнә төвчү верирләр. Мән кәндлиләри онларын зүлмүндән сахлајырам.

Јасәмән хөрәк кәтириб сүфрәјә гојур, бу һалда мешәдән түфәнк сәси кәлир. Әлимәрдан вә Ибад чәлд галхыб түфәнкләрини көтүрүрләр.

Әлимәрдан. Әми, худаһафиз. Күрд гызы, Чинкиздән муғајат ол. Бир икид, гочаг оғлан мејдана чыхармағы тәләб едирәм.

Јасәмән *(онларын габағыны кәсиб)*. Гојмарам, сизи өлдүрәрләр.

Әлимәрдан. Мәни өлдүрәрләр, јеримдә оғлум Чинкиз галар.

Кедирләр.

Јасәмән. Худаја, дәхи сәбир едә билмирәм, мәни өлдүр, бу әзабдан гуртар. Једди ај һәсрәтини чәкдијим севкили әрим илә белә көрүшдүк. *(Ағлајыр.)*

Пири баба. Јасәмән, сәбир ет, көз јашы төкмәкдән нә чыхар?

Јасәмән. Ондан башга мәнә нә галыбдыр, онадамы мане олачагсан?

Халисә нәнә *(кәлир)*. Әлимәрдан кетдими? Вај, гызым, ағлајырсан?

Јасәмән. Халисә нәнә, нечә ағламајым, бу бирәһм фәләк мән заваллыны елә тилсимә салыбдыр ки, севкили әримин кәлмәси мәним үчүн горху, кетмәси бәла. *(Ағлајыр.)*

Халисә нәнә. Гызым, јенә дә сәбир етмәк лазымдыр, һәр бир гара күнүн бир ағ күнү дә вар.

Бу һалда Сәфи бәј, пристав вә үч стражник дахил олурлар.

Сәфи бәј. Тәрпәнмәјин! Пири киши, Әлимәрданын јерини де.

Пири баба. Сәфи бәј, Әлимәрдан бурада јохдур.

Сәфи бәј. Јалан дејирсән, гулдурбашы гардашын оғлуну әлә вермәк истәмирсән. Фәгәт, мән сәнә дедирдәрәм. Бунлары алыныз.

Стражникләр онлары әһатә едирләр.

Пири баба. Сәфи бәј, арвадлары нә үчүн горхудурсан, мәнә инанмырсан, бујур ахтар.

Сәфи бәј. Мән дедим ки, сән өзүн јерләрини көстәрәсән, таки һәм бу арвадлары, һәм дә өзүнү Сибир сүркүнүндән хилас едәсән. Инди Әлимәрдан бурадан чыхса, тәнбеһин бөјүк олачагдыр. Түфәнкләринизи бунларын дөшләринә тутун. *(Стражникләр тутурлар.)* Белә һазырда дурарсыныз, үзәринизә түфәнк ачылса, үчүнү дә күлләләјиб јерә јыхарсыныз. Сән, Исрафил бәј, далымча кәл.

Комаја кирирләр. Бир аздан сонра чыхырлар.

Пристав. Сәфи бәј, јәгин о евдә кизләнмишләр, ораны ахтармалы.

Сәфи бәј. Доғру.

Бу һалда Һәчәр ханым отагдан чыхыб гачараг кәлир.

Һәчәр ханым. Сәфи бәј, тохда, бунлары нә үчүн күлләләјирсиниз?

Сәфи бәј. Чүнки Әлимәрданы бурада кизләдиб, јерини демәк истәмирләр.

Һәчәр ханым. Инди сизә мә'лум олду ки, Әлимәрдан бурада ола билмәз.

Сәфи бәј. Бәли, Шаһбаз бәјин арвады олан јердә Әлимәрдан ола билмәз. *(Пири бабакилә.)* Азадсыныз, Һәчәр ханым сиз бурада нә гајырырсыныз?

Һәчәр ханым. Шәһәрә кедирдим, бураја дөндүм ки, Зүлејха халамын сифаришини Пири бабаја јетирим.

Сәфи бәј. О јолда дуран фајтон сизинкидирми?

Һәчәр ханым. Бәли.

Сәфи бәј. Һәчәр ханым, һеч билирсинизми сизи нә бөјүк бәладан хилас едирәм. Әлимәрданын гулдур дәстәси мешәдәдир. Мән ону әһатә етмишәм. Бу күн дајым Илјас бәјин интигамыны ондан алачағам. Бујурунуз кедәк, адам гошум, сизи халанызкилә апарсынлар. Шәһәрә кетмәк мүмкүн дејил.

Һәчәр ханым. Пири баба, Халисә нәнә, худаһафиз, Јасәмән, оғлуну кәтир бахым.

Сәфи бәј. Һәчәр ханым, дүшмәнин аиләсинә мәрһәмәт етмәк чаизмидир?

Һәчәр ханым. Сиз билирсиниз ки, Јасәмән мәним севкили хидмәтчим олмушдур. Онун вә бу мә'сум

ушағын нә күнаһы вар? *(Јасәмәндән ушағы алыб өпүр).* Јасәмән, сәни вә буну бир аллаһа тапшырырам.

Түфәнк сәси кәлир.

Сәфи бәј. Һәчәр ханым, кедәк.

Һәчәр ханым. Худаһафиз. *(Көзләрини силиб, кедирләр).*

Јасәмән. Еј уча танры, мән дә севкили әрими сәнә тапшырырам.

пәрдә

ИКИНЧИ ПӘРДӘ

Биринчи пәрдәнин мәнзәрәси. Биринчи пәрдәдән ијирми ил кечибдир.

Пири баба. Еј вәфалы силаһым, саһибин тәк сән дә көһнәлмисән, пасланмысан. Кечмишдә сәнин күллән һеч пуча чыхмазды. Ағзындан од парладыгда ову јердә көрмүшәм. Инди синним һәштада чатмыш, көзләримин нуру кетмиш, голларымын гүввәти азалмыш. Инди сәни галдырыб гырговулу нишана алдыгда гаггылты илә учуб узаглашыр. О гаггылты илә санки дејир, еј пири-натәван, нә вахта кими бизләри овлајачагсан? Чәкил, раһат ол, даһа вахтын кечмиш. Бәли кечмиш... *(Јасәмән самавары кәтириб сүфрәјә гојур).* Јасәмән, Гәмәр дурубдурму?

Јасәмән. Гәмәр сүбһ тездән дуруб мешәјә кедибдир.

Пири баба. Еркән дурмаг јахшы шејдир, бәдәни сафлашдырар. Анчаг о заман мешә рүтубәтдир, кәзмәсин, даға чыхсын, тәмиз һава удсун.

Јасәмән. Гәмәр шәһәрдә о гәдәр дарыхыб, сыхылыбдыр ки, бураја кәләндән бәри евдә отурмаг истәмир. Дејир: Ана чан, доггуз ај дәрс заманы күнләримн саһамышам ки, јај фәсли һачан кәләчәкдир ки, Пири бабама гонаг кедәм, дојунча мешәни, дағы, чәмәни кәзәм.

Пири баба. Гој кәзсин, јесин, ичсин, һала кәлсин. Анчаг кәзмәјә јолдашы јохдур. Мәни тутур ки, Пири баба, дур кәзмәјә кедәк. Дејирәм, ај гызым, бабанын нә күчү галмышдыр ки, сәнә јолдашлыг етсин, сәнин ити ајаг-

ларын илә јериш етсин. Дејирәм, сәбир ет, гардашын Чинкиз кәлсин, о заман үрәјиниз истәдикчә кәзиниз.

Јасәмән чај төкүб Пири бабаја верир.

Јасәмән. Пири баба, Гәмәр илә Чинкизи көрәндә елә бил ки, дүнја мәнимдир. Нечә меһрибан бачы-гардашдырлар. Нечә мәни севиб, еһтирамымы сахлајырлар. Чинкиз она аталыг едир. Бах нә сәнә бахды, нә мәнә, бачыкыны охутду.

Пири баба. Чинкиз чох ағыллы, камаллы чавандыр.

Јасәмән. Аллаһ севкили әрими әлимдән алдыса да, јериндә белә оғул гојду.

Гәмәр гучағында чичәк вә әлиндә дәсмал бағлысы дахил олур.

Гәмәр. Баба, сабаһын хејир.

Пири баба. Гызым, агибәтин хејир.

Гәмәр. Баба, тап көрүм, мәним бу дәсмалымдакы нәдир?

Пири баба. Гызым, кирпидир.

Гәмәр. Вај, баба, нәдән билдин?

Пири баба. Дәсмалына бах, өзүн биләрсән.

Гәмәр *(бахыр)*. Һә, кирпинин тиканлары дәсмалы дәлиб чыхыбдыр.

Пири баба. Бу кирпини нә едәчәксән?

Гәмәр. Сәнин бостанына бурахачағам.

Јасәмән. Гызым, бу һејван бостаны тәрк едәр.

Гәмәр. Пири баба, беләми?

Пири баба. Јох, ағыллы гызым, фикрини анлајырам. Кирпи бостанын гурдларыны јејиб тәләф едир, ону саламат сахлар.

Јасәмән. Гызым, буну сән һарадан билирсән?

Гәмәр. Мән китабда охумушам, Пири баба да тәбиәтин ичиндә јашајыб, көрүб-көтүрүбдүр. Баба, тәзә горугчуну апарым бостанына бурахым. *(Кедир.)*

Пири баба. Јасәмән, көрүрсән охумаг нә көзәл шејдир.

Јасәмән. Баба, доғру дејирсән, анчаг охујуб елмли оландан сонра, бизим кәндли гызлары өз ајағы чарыглыларына әрә кетмирләр.

Пири баба. Нә үчүн кетмирләр? Үрәк елмә-зада

бахмаз. Сәни бәјзадәләр истәјирдиләр. Бәс нә үчүн кетмәдин?

Ј а с ә м ә н. Чүнки Әлимәрданы севирдим. Биз мүсәлманча охумушуг. Онлар кими елмимиз јохдур. *(Гәмәр дахил олур.)* Гызым, кәл отур, чајын сојујур.

Г ә м ә р *(чај ичәркән)*. Баба, инди тап көрүм, бу чичәкләри нә едәчәјәм?

П и р и б а б а. Дәстә тутуб атағына гојачагсан.

Г ә м ә р. Јох, баба, билмәдин. Бунлардан тач һөрүб сәнин башына гојачағам. Сәни бу мешәнин, бу бағларын султаны едәчәјәм.

Күлүшүрләр.

П и р и б а б а. А гызым, мәним бу гоча гулагларыма каһдан бир кәлиб чатыр ки, рәиҗҗәтләр үсјан едиб падшаһларыны тахтдан салырлар. Сән дә тәзәдән мәним башыма тач гојмаг истәјирсән.

Г ә м ә р. Онлар өз рәиҗҗәтләрилә әдаләтлә рәфтар етмәјибләр. Фәгәт, сән өз вәзифәни чох јахшы ифа етмисән. Она көрә дә мешә әһли мәни өз тәрәфләриндән вәкил сечиб һүзурунуза көндәрибләр ки, бу тачы гәбул едиб онлара султан оласан.

Күлүшүрләр.

П и р и б а б а. Гызым, бу кәтирдијин вәкаләтнамәјә түлкүләр, довшанлар, кәкликләр, гырговуллар да гол чәкирләрми?

Г ә м ә р. Онлар тәрәфиндән бир гәдәр наразылыг олду, фәгәт, әксәриҗҗәт сәни өзләринә султан сечдиләр.

П и р и б а б а. Гызым, бу мешәнин султанлығыны гәбул едирәм, бу шәртлә ки, сән дә мәнә вәлиәһд оласан.

Күлүшүрләр.

Г ә м ә р. Мән дә гәбул едирәм. *(Гапы дөјүлүр.)* Бирдән Чинкиз ола!

Кедиб гапыны ачыр. Һәчәр ханым, Зөһрә ханым, Шәмси бәј дахил олурлар.

Һ ә ч ә р х а н ы м. Гәмәр, нә көзәл, нә көјчәк гыз олмусан. *(Ону өпүр).*

Ј а с ә м ә н. Аһ, нә әзиз гонагларым кәлмиш. *(Һәчәр ханым илә көрүшүрләр.)* Бујурунуз, бујурунуз, Пири баба чох шад олачагдыр.

Һ ә ч ә р х а н ы м. Гәмәр, бу мәним оғлум Шәмси бәј, бу да гызым Зөһрәдир. Таныш олунуз.

Гәмәр онлара әл верир, гонаглар Пири баба тәрәфә кәлирләр.

П и р и б а б а. Һәчәр ханым, чох хош кәлмишсиниз, сәфа кәтирмишсиниз, мән гочаны јад етмисиниз, бујурун әјләшин.

Отурурлар.

Һ ә ч ә р х а н ы м. Зүлејха халама гонаг кедирик, дедим дөнүб сизлә көрүшүм. Чохдан бәридир ки, сиздән хәбәрим јохдур. Јахшы олду ки, Гәмәри дә көрдүм, машаллаһ көзәл гыз олубдур.

Ј а с ә м ә н. Гәмәр он күндүр ки, дәрсләрини гуртарыб кәлибдир. Деди, ана, кедәк бу јај Пири бабаја гонаг олаг, о да тәкдир.

П и р и б а б а. Халисә вәфат едәндән бәри бурада Топал илә икимиз олуруг. Јасәмән истәди мәни дә кәндә өз јанына апарсын, разы олмадым, чүнки балыг сусуз јашаја билмәјән кими, мән дә мешәсиз өмүр сүрә билмәрәм.

Һ ә ч ә р х а н ы м. Чинкиздән нә хәбәр вар?

Г ә м ә р. Мәнә јазмышды ки, ики күндән сонра чыхачағам, кәрәк бу күн-сабаһ кәлиб чыхсын.

Ш ә м с и б ә ј. Чинкиз һәкимликми охујур?

Г ә м ә р. Бәли.

З ө һ р ә х а н ы м. Јенә Киҗев шәһәриндә охујур?

Г ә м ә р. Бәли, орада охујур.

Һ ә ч ә р х а н ы м. Ушаглар, дурун кедин, бир аз мешәдә кәзин.

Ј а с ә м ә н. Гојун, чај тәзәләјим, ичсинләр, сонра кедәрләр.

Һ ә ч ә р х а н ы м. Зәһмәт чәкмәјин, бир аздан сонра кедәчәјик. Халам бизи көзләјир.

П и р и б а б а. Нә тәләсирсән? Брадан Зүлејха ханымкилә јарым саатлыг јолдур, бир аз раһат олуб, чөрәк јејәрсиниз, сонра кедәрсиниз. Она кими дә чаванлар мешәдә кәзәрләр. Гәмәр дә бу күн мәни мешә султаны тә'-

jин едибдир. Тәзә султанын һөкмү белӛдир, кәрәк табе оласыныз.

Күлүшүрләр.

Шәмси бәј. Мешә султаны Пири бабадан рича едирәм ки, мәнә өз орманында бир гәдәр ов етмәјә изин версин.

Пири баба. Изин верирәм, анчаг мәним түфәнким илә чәтин ов едә биләчәксән.

Шәмси бәј. Өз түфәнким одур фајтонда, сизинкинә еһтијач јохдур. Ханымлар, буjурунуз.

Һәчәр ханым. Шәмси, Һејдәргулуја де ки, атлары ачыб рahат етсин, бир аздан сонра кедәчәјик.

Шәмси бәј. Јахшы, дејәрәм.

Кедирләр.

Јасәмән. Худаја, Чинкизи дә бунларла белә меһрибан көрсәјдим, дүнјада бир гәмим олмазды.

Һәчәр ханым. Јасәмән, ишрмн илдир ки, мән бәдбәхт ана оғлум Чинкиз үчүн көз јашы төкмүшәм. Сәнә Јасәмәнә һәсәд апармышам ки, Чинкизи бағрына басыб әзизләмисән, она сүд вермисән, оғлум демисән. Амма мән јад кими кәнардан бахмышам. Ah, ана үчүн дүнјада бундан артыг әзаб олармы?

Пири баба. Һәчәр ханым, бу күнә кими сәбир етмисиниз, јенә дә етмәлисиниз, јохса чүмләмизи бөjүк бәлаја саларсыныз. Индијә кими сирр ачылмајыбдыр, бундан сонра да ачылмамалыдыр.

Јасәмән. Һәчәр ханым, мән дә сиздән рича едирәм ки, мәни бәлаја салмајасыныз, мәкәр мән Чинкизә доғма ана кими бахмамышам?

Һәчәр ханым. Доғру дејирсән, сән Чинкизә һәгиги аналыг етмисән. Өлənə кими сәнə гул олсам, јенә дә борчундан чыха билмәрәм.

Пири баба. Һәчәр ханым, инди бизим сә'јимиз онда олмалыдыр ки, аталары кими чаванларын да арасына әдавәт дүшмәсин.

Һәчәр ханым. Пири баба, Чинкизин бурада олмасынын хатасы чохдур. Шаһбаз бәjин гоһум-әграбасы динч дурмајачагдыр. Горхурам ону да Әлимәрдан кими төләф едәләр.

Јасәмән. Нә гәдәр ки, Әлимәрдан тутулмамышды, сағды, онун горхусундан Чинкизә әзиjjәт верә билмирдиләр, амма инди мән дә горхурам.

Пири баба. Һәчәр ханым, Чинкизин кәләчәји үчүн һеч фикирләшмисинизми?

Һәчәр ханым. Бәли, о барәдә халам илә данышмышам. Онун фикри одур ки, дајысы оғлу Әли бәjин гызыны она ала вә чәми мүлкүнү дә онларын адына кечирә. Әли бәjин гоһум-әграбасы чохдур, она һеч кәс бата билмәз. Јасәмән, сән бу фикрә нә дејирсән?

Јасәмән. Мән нә дејәчәјәм? Чох көзәл фикирдир.

Гәмәр, Зөһрә вә Шәмси бәj дахил олурлар.

Гәмәр. Ha-ha-ha...

Зөһрә. Ha-ha-ha...

Һәчәр ханым. А гызлар, дејин көрүм, нәjә күлүрсүнүз?

Гәмәр. Пири баба, бу саатдан сән султаны әзл едиб, jеринә Шәмси бәjи тә'jин едирәм.

Пири баба. А гызым, буна сәбәб нә олмуш?

Гәмәр. Шәмси бәjин бимисл овчу олмағы.

Зөһрә күлүр.

Шәмси бәј. Гәмәр бәjим, рича едирәм мәни Пири бабанын jанында хәчил етмәjәсиниз.

Зөһрә ханым. Хеjр, кәрәк нағыл олуна, jохса мән Пири бабанын әзлинә разы дејиләм.

Шәмси бәј. Онда гоjун, мән өзүм сөjләjим.

Зөһрә ханым. Хеjр, мән разы дејиләм. Гоj Гәмәр сөjләсин.

Шәмси бәј. Нә етмәли, сиз ики, мән тәк, Гәмәр бәjим, сөjләjиниз.

Гәмәр. Пири баба, мешәjә кирдикдә гаршымыза довшан чыхды. Буну көрдүкдә Шәмси бәj, бизим өлкәнин биринчи овчусу, хеjли нәзакәт илә гошалүләсини чиjниндән чыхарыб...

Пири баба. Ов етдикдә овчунун түфәнки әлиндә һазыр олмалыдыр.

Зөһрә ханым. Бу да онун өзүнә архаjын олмасына бир сүбут.

Гәмәр. Довшан дајаныб дурмушду. Шәмси бәjин күлләси ачылды, довшан jериндән тәрпәнмәди, күлләси

нин бири дә ачылды, довшан јенә гачмады. Бурада Зөһрә ханым илә мән елә гәһгәһә етдик ки, довшан илдырым кими көтүрүлдү.

Күлүшүрләр.

Пири баба. Көрүнүр, довшан узагда дурмушмуш.

Зөһрә ханым. Хејр, Пири баба, сонра өлчдүк, бизим ајағымыз илә довшан он ики аддымда дурмушду.

Шәмси бәј. Пири баба. Бунлар мәним овчулуғуму лаға гојуб күлдү, фәгәт өз гүсурларыны ачмаг истәмирләр.

Пири баба. Сән дә онларынкыны ач сөјлә, көрәк нә олмуш.

Шәмси бәј. Пири баба, мешәјә бир аз галмыш онда көрдүк ки, бу ики икид ханымдан бир елә гышгырыг галхды ки, дедим јәгин бунларын гаршысына аслан чыхмышдыр. Билирсинизми, Пири баба, бунлар нә көрмүшләр.

Пири баба. Јәгин сичан көрмүшләр.

Шәмси бәј. Бәли.

Күлүшүрләр.

Пири баба. Оғлум, арвад тајфасынын әксәри сичандан горхур. Рәһмәтлик Халисә дә белә иди.

Бу һалда Чәби әлиндә бир чамадан, далынча Чинкиз дахил олурлар.

Гәмәр. Чинкиз кәлди *(Гачараг кедиб онун бојнуну гучаглајыб өпүр.)*

Јасәмән. Аһ, оғлум кәлди, аллаһ, сәнә шүкүр. Ај гыз, бир дајан, мән дә өпүм! *(Чинкизи өпүр.)*

Һәчәр ханым. Оғлум, кәл сәни мән дә өпүм.

Истәјир өпсүн, Чинкиз кәнара чәкилир.

Чинкиз. Һәчәр ханым, мән һарадан сизин оғлунуз олдум. Мән сизин гуллугчунуз күрд гызынын оғлујам.

Һәчәр ханым. Аһ, Чинкиз, оғлум, мәни атәшә јахма, Јасәмән мәним гуллугчум олмајыбдыр, севкили бачым олубдур.

Гәмәр. Чинкиз, кәл, су төкүм әл-үзүнү ју, јолдан

кәлмисән, јорулмусан. Кәл, гардашым, сонра данышарсан.

Чинкиз. Тохда, Һәчәр ханым, Әлимәрданы өлмүш көрүб, мән оғлу Чинкизи Русијада билиб бураја кәлмәјә чүр'әт етмисиниз?

Пири баба. Чинкиз, Һәчәр ханым овладлары илә мәнә гонаг кәлмишләр, сәнә дәхли јохдур.

Чинкиз. Бәс сән Әлимәрданын әмиси дејилсән? Нечә гејрәтин гәбул едир ки, онун дүшмәнләрини гонаг едирсән? Мәкәр билмирсән ки, мәним атам Әлимәрданын Сибирдә әлләри, ајаглары гандалда, сызлајыб фәрјад етмәјинә сәбәб бинамус Шаһбаз бәј олмушдур.

Шәмси бәј. Чинкиз, мән елә фикир едирдим ки, аталарымызын әдавәти биз овладларына кечмәјәчәкдир, чүнки һәр ики тәрәф бир-бирләриндән интигамыны алмыш. Мән әмим Илјас бәјин вә башга гоһумларымын ганыны сәндән иддиа етмирәм. Фәгәт, инди көрүрәм ки, сиз башга фикрә дүшмүсүнүз, бисмиллаһ, мән мејдандан гачан оғлан дејиләм.

Чинкиз. Һә, инди бигејрәт Шаһбаз бәјин оғлу Шәмси бәј өзүнү бүруза верди.

Шәмси бәј. Гулдурбашы Әлимәрданын оғлу Чинкиз дә өз кәдалығыны көстәрди.

Чинкиз. Мәнә кәда дејирсән?

Онун үстүнә јериш едир. Зөһрә ханым башыны уча тутараг, дөшүнү кәрәрәк онун гаршысында дурур. Һәчәр ханым гышгырыб гачыш едир. Гәмәр аглајыр.

Зөһрә ханым. Чинкиз, биз дүшмән дә олсаг гапыныза кәлмишик, сизә гонаг олмушуг, гонағын еһтирамы беләми олур?

Чинкиз *(башыны ашағы саларағ)*. Зөһрә ханым, мәни әфв единиз, хәчаләтимдән үзүнүзә баха билмирәм. Тутдуғум әмәлдән өзүм дә пешманам.

Зөһрә ханым. Өз тәрбијәсилә чаванлар арасында шөһрәт тапмыш Чинкизи инди таныдым, әфвинизи гәбул едирәм. Анчаг анамыз Һәчәр ханымдан үзр истәмәлисиниз.

Чинкиз. Һәчәр ханым, мәни әфв етмәлисиниз *(әлләриндән өпүр, Һәчәр дә онун алнындан өпүр)*.

Һәчәр ханым. Оғлум, Чинкиз, мәнә јенидән руһ вериб дирилтдин, аллаһ сәни һәр бәладан һифз етсин.

Гәмәр. *(кедиб Чинкизин әлиндән тутуб Шәмси бәјә тәрәф кәлир).* Чинкиз, Шәмси бәјлә дә барыш.

Чинкиз *(она әл верәрәк).* Шәмси бәј, мәни әфв единиз, о сөзләри демәјә үрәјимин гәм-гүссәси сәбәб олду. Гүрбәтдә чәкдијим әзијјәтдән сонра әзиз анамы, севкили бачымы, гоча бабамы сағ вә саламат көрдүкдә, бихтијар өмрүнү Сибирдә чүрүдүб ахыры чаныны намус јолунда фәда едән јазыг атам јадыма дүшдү. Өзүмү сахлаја билмәјиб сизләрә биећтирамлыг етдим.

Јасәмән *(кедиб ону гучаглајараг).* Оғлум, бу сөзләри илә јаралы үрәјими охладын. *(Ағлајыр.)*

Пири баба. Јасәмән, сакит ол, нашүкүр олма, Чинкиз кими оғлун, Гәмәр кими гызын вар. Өлүм чүмлә јаранмыш үчүн вар. Оғлум, Чинкиз, бәс мән гоча бабан илә нә үчүн көрүшмүрсән?

Чинкиз. Бағышла баба, бу күн өзүмү башга ћалда көрүрәм. *(Кедиб онун әлләрини өпүр).*

Гәмәр. Инди кәл кедәк, су төкүм әл-үзүнү ју.

Отаға кирирләр.

Шәмси бәј. Ана, сиз дә ћазыр олун, мән дә кедиб фајтону гошдурум.

Пири баба. Оғлум, нә тәләсирсән, чөрәк јејиб кедәрсиниз.

Ћәчәр ханым. Шәмсинин фикрини анлајырам, о горхур ки, јенә араларында тоггушма ола. Мән дә онун фикринә шәрикәм.

Јасәмән. Инди Чинкиз нәинки јенидән тоггушмаг, ћәтта сө'ј едәчәкдир ки, сизин көнлүнүзү алсын.

Пири баба. Јасәмән доғру дејир. Чинкизин үрәји чох јумшагдыр, ћеч кәси өзүндән инчитмәз.

Зөћрә ханым. Биз Чинкиздән рәнчидә олмуруг. Үрәји јаныглы иди, онун үчүн дә тәбиәтиндән чыхды. Сонра пешман олуб биздән үзр истәди. Бу бизә кифајәт едәр. Ирәлиләрдә мәнә ћеч вахт әдавәт көстәрмәјибдир. Чох мећрибан рәфтар едибдир.

Чинкиз вә Гәмәр күлә-күлә кәлирләр.

Чинкиз. Пири баба, ешитдим сәни султанлыгдан әзл едибләр.

Пири баба. Ај оғул, чох да јахшы едибләр, мәним

султанлығым кечмиш. Чаванлыгда атдығым күллә боша чыхмазды, инди исә чох вахты овдан әлибош гајыдырам.

Чинкиз. Демәк он ики аддымда дурмуш довшаны даћа вура билмирсиниз.

Күлүшүрләр.

Зөћрә ханым. Шәмси, пајыны алдын?

Шәмси бәј. Аллаћ ћеч кәси Гәмәр бәјимин дилинә салмасын.

Гәмәр. Аллаћ ћеч кәси Шәмси бәј кими овчунун үмидинә гојмасын, чүнки шамсыз јатар.

Күлүшүрләр.

Чинкиз. Аллаћ ћеч кәси Гәмәр кими бачынын үмидинә гојмасын, чүнки сәфәрдән кәлмиш гардашыны чајсыз гојар.

Гәмәр. Бу саат, гардашым. *(Она чај төкүб верир).* Көр бачын сәнә бадымчандан, памидордан нә дүрлү-дүрлү ләзиз хөрәкләр биширәчәкдир.

Шәмси бәј. Гәмәр бәјим, нә гәдәр хөрәк биширмәкдә маћир олсаныз, јенә дә мәним бачым Зөћрәјә чата билмәзсиниз.

Зөћрә ханым. Јәгин јенә дә мәним гајғанаг мәсәләм мејдана чыхачагдыр.

Шәмси бәј. Әлбәттә чыхачагдыр. Чамаат, бир дәфә чох бәрк ачмышдым, евдә дә Зөћрәдән башга ћеч кәс јохду. О да отуруб роман охујурду. Дедим, бачым, дур мәнә гајғанаг бишир, јејим. О вахты Зөћрә ханым тәзәчә кимназијаны гуртармышды. Бачым биширди, мән дә једим. Нәтичәси — инди дә гајғанаға баха билмирәм.

Ћәчәр ханым *(күлүр).* Зөћрә јумуртаны әввәл суја салыб сонра јаға төкмүшдүр.

Күлүшүрләр.

Шәмси бәј. Ана, мән бачымын ичадынын сиррини ачмаг истәмәдим, сән нијә ачырсан?

Чинкиз. Пири баба, арыларын нә ћалдадыр?

Јасәмән. Анан өлсүн, ћәр бал јејәндә боғазымдан кетмирди. Билирәм, сән балы чох севирсән.

Пири баба. Оғлум, сәнин бәхтиндән бу ил балым болдур, нә гәдәр хәтрин истәсә је, гуртаран дејил.

Чинкиз. Чәби ләлә, кет Пири бабанын о тә'рифли балыңдан кәс кәтир, јеjәк.

Пири баба. Топал, чөкә ағачынын алтындакы сәбәтдән кәс кәтир. Онун балы чох дадлыдыр.

Чәби кедир. Сәфа дахил олур.

Һәчәр ханым. Сәфа, нә вар, хејир ола.

Сәфа. Ханым сиз кедәндән сонра Шаһбаз бәj кәлиб чыхды. Нурәли бәjин евиндә гумар ојнајырмышлар. Аға кечә дә орада јатыб галыбмыш. Мәндән сорушду ки, Һәчәр ханым вә ушаглар һараја кедибләр. Дедим Зүлејха ханымкилә гонаг кедибләр, үч күндән сонра кәләчәкләр. Елә буну демиш олдум, аға һирсләниб гышгырды, сөjмәмиш бир хидмәтчи гојмады. Мәнә деди ки, аты миниб чапарсан, һарада чатдын гајтарарсан. Бу һалда үрәjи битаб олуб јыхылды. Гурбан һәким далынча кетди, мән дә сизин.

Шәмси бәj. Ана, дурма кедәк. Ах, атамын көһнә азары галхмыш.

Һәчәр ханым. Кедәк. *(Галхырлар.)* Сәфа, кет фајтонун јанында көзлә.

Сәфа кедир.

Пири баба. Аллаһ шәфа версин, даһа сизи сахлаjа билмәрәм. Иншаллаһ јахшы олар, јенә мәнә гонаг кәләрсиниз.

Һәчәр ханым илә Јасәмән, Гәмәр илә Шәмси бәj вә Чинкиз илә Зөһрә ханым кәнара чәкилиб мәхфи данышырлар.

Чинкиз. Зөһрә ханым, сиз илә әлвида едәрәк јенә дә рича едирәм ки, сизә етдијим еһтирамсызлығы гәлбиниздән чыхарасыныз.

Зөһрә ханым. Чинкиз, мәним гәлбимдә, билирсән, сәнә әдавәт јохдур, башга бир һисс...

Чинкиз. Мүшкүл.

Зөһрә ханым. Нә үчүн?

Чинкиз. Чүнки чох сәдд вар...

Зөһрә ханым. Үрәjин инчә охлары мүгабилиндә елә сәдләр дурмаз...

Чинкиз. Үрәjин өзүнә сәдд чәкмәли.

Зөһрә ханым. О нә үчүн?

Чинкиз. Фәләjин истәдиjи бу.

Һәчәр ханым. Ушаглар, кедәк.

Зөһрә ханым. Әлвида, Чинкизим.

Чинкиз. Әлвида, хәjали-наүмидим.

Һәчәр ханым. Худаһафиз.

Пири баба. Худаһафиз, јахшы јол.

Кедирләр.

пәрдә

үчүнчү һәрдә

Сәһнә Шаһбаз бәjин гонаг отағыны көстәрир. Отаг Авропа сәлиғәсилә бәзәнмиш. Шаһбаз бәj сәфәрә һазырлашыр.

Шаһбаз бәj. Хавәр, Хавәр.

Хавәр дахил олур.

Хавәр. Нә буjурурсунуз, аға?

Шаһбаз бәj. Шәмси евдәдирми?

Хавәр. Бәли, евдәдир.

Шаһбаз бәj. Кет де, атан чағырыр.

Хавәр. Баш үстә. *(Кедир.)*

Шаһбаз бәj *(дәрман ичәрәк)*. Бунун өрәшиә бир дәфә зәһәр ичиб бу дүнjадан хилас олмаға чүр'әт едә билмирәм.

Шәмси бәj дахил олур.

Шаһбаз бәj. Оғлум, әjләш, сәнә дә сөзүм чохдур. Шәмси, мәним бәдәнимдә бир сағ әзәм јохдур, үрәjим, чиjәрим хараб, мә'дәм хараб, дилим дә каһ тутулур, каһ ачылыр. Инди мүалиҹәjә кедирәм. Фәгәт сағалмаға үмидим јохдур. Демәк, бир аз кеч, бир аз тез мәни гәбрә гоjачагсан. Сән мәним тәк оғлумсан, бабаларымызын јурдунун саһибисән. Доғрудур, сәнин дөвләтинин чохуну мән тәләф етмишәм, гумара вермишәм, кеф етмишәм, фәгәт, о тәләф етдиjимдән зиjада мәрһум гардашым Илјас бәjдән сәнә дөвләт дүшәчәкдир. Инди де көрүм, дәрдин нәдир ки, әмин гызы Нәчибәни евдә дустаг етмисән.

Шәмси бәј. Мән әмим гызыны дустаг етмәмишәм.

Шаһбаз бәј. Бәс нә үчүн евләнмирсән? Өзүн билирсән ки, о сәнә ад олубдур. Ағыллы, камаллы, гојулдуғу ада лајиг нәчибә бир көзәлдир. Белә гыздан нә үчүн гачырсан?

Шәмси бәј. Ата, о тә'риф етдијин сифәтләрин чүмләси әмизадәмдә мөвчуддур. Фәгәт, јенә дә мән өзүмү вә о зәғаллыны бәдбәхт етмәк истәмирәм.

Шаһбаз бәј. Сәбәб?

Шәмси бәј. Сәбәб одур ки, мәним онда көнлүм јохдур. Гәлб истәмәдији һалда нә зөвч вә нә дә зөвчә.

Шаһбаз бәј. Истәмәдијинә сәбәб нәдир?

Шәмси бәј. Ону үрәкдән сормалы вә бир дә мән ушаглыгдан әмим гызы илә бир јердә бөјүмүшәм, мән она бачы кими бахырам.

Шаһбаз бәј. Оғлум, мәһәббәт бир јалан шејдир. Ону шаирләр ичад етмишләр. Исми вар, өзү јох. О, бир хәјалдыр. Узагдан дадлы, нәш'әли, јахындан зәһәрли, чәфалы, бәлалы, өмрү пуч едән бир шејдир. Беш күн сәфа версә, беш ил чәфа верир. Атан онларын һамысындан кечмишдир.

Шәмси бәј. Демәк, гәлб севмәдији бир зөвчә илә өмүр сүрмәк, чәфа-бәлә дејилмиш, еләми?

Шаһбаз бәј. Билмирәм сән бу арвад тајфасына нә бөјүк мә'на верирсән. Арвад ал, гој евдә евдарлыг етсин, сән дә кефдә, дамагда ол...

Шәмси бәј. Ата, мән ону едә билмәјәчәјәм. Сизин нәзәриниз гадынлара башга, мәнимки башга. Мән көнлүм севмәјәни алмајачағам.

Шаһбаз бәј. Бәлкә, сәнин көнлүн бир кәндлинин, бир һамбалын гызыны истәјәчәкдир.

Шәмси бәј. Ејби нәдир, истәр, аларам.

Шаһбаз бәј. Ејби чохдур. Шаһбаз бәјин кәлини кимин гызыдыр. Кәндли Чәннәтәлинин?.. Бир өзүн инсаф ет, бу мәнә јарашармы? Онда мән хәчаләтимдән мәчлисләрә чыха биләрәмми? Таj-тушларымын үзүнә баха биләрәмми?

Шәмси бәј. Ата, сиз мәни өз кетдијиниз јола дә'вәт едирсиниз, фәгәт мән о јол илә кетмәјәчәјәм, чүнки нәтичәси көзләримин өнүндәдир.

Шаһбаз бәј. Нечә? Мән нә фәна иш көрмүшәм ки, сән ондан хәчаләт чәкирсән?

Шәмси бәј. Ата, мән истәмирәм ки, ата илә оғлун

арасындан пәрдә көтүрүлсүн. Сизин суалыныза чаваб версәм, о пәрдә көтүрүләчәкдир.

Шаһбаз бәј. Ананыз һәчәр ханымын сә'ји илә о пәрдә сиз өвладларым илә мәним арамдан чохдан көтүрүлүбдүр. Сиз мәни гапымдакы нөкәримчән сајмырсыныз.

Шәмси бәј. Тәгсир өзүнүздәдир. О, мәзлумә, бәдбәхт анамызы наһаг јерә мүгәссир едирсиниз.

Шаһбаз бәј. Ананыз нә үчүн бәдбәхт олсун? Мән ону һансы ханымдан әскик сахлајырам? Либас алмамышам, чәваһирәт алмамышам? Јохса гуллуг етмәјә хидмәтчиләр тутмамышам? Һансы шеји кәсир гојмушам?

Шәмси бәј. Нәзәринизчә бундан башга шеј гадына лазым дејил?

Шаһбаз бәј. Мән билмирәм, сән билирсәнсә де.

Шәмси бәј. Үмдәси мәһәббәт, сонра әрин көзәл, мећрибан рәфтары. Бунларын һансы сиздә олубдур? Анамы гыз икән пул күчүнә, көзү јашлы өзүнүзә зөвчә етмишсиниз. Сонра көзәл рәфтар илә көнлүнү алыб өзүнүзә рағиб етмәк әвәзинә, һәмин бу еви шәрабхана, чәнкихана едиб, онун инчә гадынлыг һиссини ајагларыныз алтына салыб тапдаламышсыныз.

Шаһбаз бәј. Јалан! Бунун һамысы һәчәрин дүзәлтмәсидир. Мәни сизин нәзәриниздән салыб, дүшмән етмәк фикриндәдир. Сизи мәндән узаглашдырмагдыр.

Шәмси бәј. Бизи сиздән узаглашдыран анамыз дејил, сизин фәна әмәлиниздир. Ушаг икән биз бачы-гардаш сиздән бир мећрибан сөз ешитмәдик. Һәмишә евә сәрхош кәлмисән, биз дә горхумуздан гачыб отағымызда кизләнмишик. Бәдбәхт анамыз бизи бағрына басыб, биз илә бәһәм көз јашы төкүбдүр. Мән дејәрдим, ана, дур бурадан гачаг, дејәрди: Бала, һараја гачаг, адам да өз евиндән гачармы, бизә нә дејәрләр. Јенә сәбир етмәли. Анамыз бизи бу евдә белә сахлајыбдыр. Биз бөјүдүкдә дә тутдуғунуз бинамус әмәлләрдән хәчаләт чәкиб, Шаһбаз бәјин өвладлары олдуғумузу кизләтмишик.

Шаһбаз бәј. Сус, надүрүст, даһа сән мәним өвладым дејилсән, чых, һараја истәјирсән кет! Көзүмүн өнүндән сүрүн. *(Шәмси бәј чыхыр.)* Аз галмышам бунларын әлиндән баш көтүрүб јенә Фирәнкистана гачам.

Сәфи бәј дахил олур.

Сәфи бәј. Дајы, дејәсән јенә Шәмси илә сөзләшмисән, чох һирсли кедирди, мәнә дә мәһәл гојмады.

Шаһбаз бәј. Көр мәнә нә дејир, Шаһбаз бәјин өвлады олмагдан хәчаләт чәкирәм.

Сәфи бәј. Одур ки, дүшмәнимизин оғлу илә дә достлуг едир.

Шаһбаз бәј. Ким илә?

Сәфи бәј. Әлимәрданын оғлу Чинкиз илә.

Шаһбаз бәј. Нә дејирсән. Чинкиз одур Русијада.

Сәфи бәј. Хејр, Чинкиз бир ајдыр ки, анасы, бачысы илә Пири бабанын јанында олур..

Шаһбаз бәј. Сәфи, Шәмси Чинкиз илә достлуг етмәз.

Сәфи бәј. Чағырын, мәним јанымда өзүндән сорушун.

Шаһбаз бәј. Хавәр, Хавәр!

Хавәр дахил олур.

Хавәр. Нә бујурурсан, аға?

Шаһбаз бәј. Шәмси бәји бураја чағыр.

Хавәр. Шәмси бәј кетди.

Сәфи бәј. Зөһрә ханым евдәдирми?

Хавәр. Бәли, евдәдир.

Сәфи бәј. Чағыр кәлсин.

Хавәр кедир.

Шаһбаз бәј. Сән Шәмсини дејирдин, Зөһрәни нә үчүн чағырырсан?

Сәфи бәј. О да гардашындан кери галмаз. Дајы, Чинкизә бир елә тәлә гурмушам ки, әлимдән гуртарасы дејил. Чинкиз куја кизлин, һөкумәтин әлејһинә ишләјир. Ону һәбс едиб тутдурачағам, һәбсханаја көндәрәчәјәм. Јолда куја гачырды дејә күлләләдәчәјәм, нечә тәдбирдир.

Шаһбаз бәј. Чох көзәл тәдбирдир. Дајын Илјас бәјин ганыны јердә гојмурсан.

Зөһрә ханым (*дахил олур*). Бибиоғлу, хош кәлмисән.

Сәфи бәј. Сағ ол, дајыгызы... Зөһрә, сәндән бир шеј барәсиндә мә'лумат истәјәчәјәм. Ричә едирәм дүзүнү дејәсән, әјләш.

Зөһрә отурур.

Зөһрә ханым. Демәк, мәндән силист едәчәксиниз.

Сәфи бәј. Бәли, бујурунуз көрүм, бир ај бундан ирәли ананыз Һәчәр ханым, гардашыныз Шәмси бәј илә Зүлејха ханымкилә гонаг кедәркән, јолдан дөнүб нараја кетмишсиниз?

Зөһрә ханым. Пири бабакилә.

Сәфи бәј. Доғру! Орада ким илә көрүшмүшсүнүз?

Зөһрә ханым. Пири баба, Јасәмән вә гызы Гәмәр илә.

Сәфи бәј. Даһа кимин илә?

Зөһрә ханым. Ону демәрәм.

Сәфи бәј. Нә үчүн?

Зөһрә ханым. Чүнки мәчбурам.

Сәфи бәј. Сизи мәчбур едән кимдир?

Зөһрә ханым. Мәним вичданым.

Шаһбаз бәј. Јох, сәнин анан Һәчәр ханым! Мәним дүшмәнләрим онун достудур, достларым дүшмәни.

Сәфи бәј. Сиз демәк истәмирсиниз, мән дејәрәм. Орада сиз бизим нәслимизин дүшмәни, гулдурбашы Әлимәрданын оғлу Чинкиз илә көрүшмүшсүнүз, беләдирми?

Зөһрә ханым. Еләдир.

Сәфи бәј. Бәс нә үчүн буну демәк истәмирдиниз?

Зөһрә ханым. Чүнки бу јолда төкүлән ганы даһа кифајәт билирәм. Аталарын әдавәтинин өвладларына кечмәјини артыг билирәм.

Шаһбаз бәј. Мәним өвладларымын һеч биринда гејрәт, намус олмадығыны да мән билирәм.

Зөһрә ханым. Ата, гејрәт, намус көзләјән шәхс, кәрәк бу әдавәтин бинасыны гојмајајды.

Шаһбаз бәј. Сәсини кәс, Һәчәрин гызы.

Сәфи бәј. Дајы, доғру дејирсән, бунларын һеч биринда гејрәт, намус јохдур. Әмиләри Илјас бәјин гатили Әлимәрданын оғлу илә достлуг едирләр.

Шаһбаз бәј. Бунларын белә олмағына јенә дә Һәчәр баисдир.

Сәфи бәј. Зөһрә, бу сәфәр икинизин дә тәгсириндән кечирәм. Бир дә Чинкиз илә мүлагат етсәниз, мәни әфв едәсиниз, онда сизин илә башга чүр рәфтар едәчәјәм, чүнки гуллуг гоһум-әгрәба танымаз. Зөһрә, ону бил ки, Чинкиз һөкумәтин зиддинә ишләјир, мән ону һәбс едәчәјәм.

Шаһбаз бәј. Сән Кәнчәдә нечә күн галачагсан?

Сәфи бәј. Үч-дөрд күндән артыг дајана билмәрәм. Дајы, вахт кечир, кедәк.

Шаһбаз бәј. Сәфа, Сәфа!

Сәфа *(дахил олур)*. Нә бујурурсан, ага?

Шаһбаз бәј. Чамаданы көтүр фајтона гој. *(Сәфа көтүрүб апарыр)*. Сәфи, һалымы көрүрсән, ата бир јерә кедәндә евини оғлуна тапшырар. О да олмаса арвадына, гызына. Һәчәр ханым мәни көрмәк истәмир. Оғул елә, гыз белә. Бунлар һамысы дуа едирләр ки, мән бу мүалиҹәдән шәфа тапыб саламат гајытмајам.

Зөһрә ханым. Ата, сәнин азарынын хасиҹәти елә дир ки, һамыны өзүнә дүшмән һесаб едирсән. Хејр, биз истәјирик ки, сән Кәнчәдән бу азардан сағалыб саламат кәләсән, биз дә раһат олаг.

Сәфи бәј. Дајы гызы доғру дејир, сән әсәби мәчазсан. Иншаллаһ Кәнчәдән сағалыб кәләрсән, бу гара фикирләр дә башындан чыхыб кедәр.

Шаһбаз бәј. Јенә үмидим сән гызымадыр. Худаһафиз. *(Ону өпүр)*.

Сәфи бәј. Дајыгызы, худаһафиз.

Зөһрә ханым. Худаһафиз, јахшы јол.

Шаһбаз бәј вә Сәфи бәј кедирләр.

Зөһрә ханым *(јалныз)*. Аһ... Чинкиз, севкилим, нә үчүн мәнә гулаг асмадын. Нә үчүн мәни дә, өзүнү дә бәлаја салдын. А...һ... сәни тутачаглар, сәнә мин әзиҹәт верәчәкләр, зиндана салачаглар... Јох, јох, гојмарам, сәни чәлладларын әлиндән аларам... Ја сәнлә бир јердә һәбсханаја кедәрәм... Сәнсиз мәнә дирилик јохдур.

Һәчәр ханым *(дахил олур)*. Зөһрә, Сәфи бәј сәнн нијә чағырмышды?

Зөһрә ханым. Сәфи бәј мәндән силис едирди.

Һәчәр ханым. Нә барәдә?

Зөһрә ханым. Бизим Чинкизлә көрүшмәјимиз она мә'лум олмушдур.

Һәчәр ханым. Нә дејирсән, ону һарадан билмиш?

Зөһрә ханым. Билмирәм, о барәдә бир сөз демәди. Чинкизи һәбс етмәк истәјир.

Һәчәр ханым. Нә сәбәбә?

Зөһрә ханым. Сәфи бәјин демәјинә көрә куја

Чинкиз һөкумәтин әлеjһинә ишләјир. Амма мән буна инанмырам. Бу һиҹлә илә ону тәләф етмәк истәјир.

Һәчәр ханым. Аһ, бу нә пис хәбәр. Тезликлә Чинкизә хәбәр вериб гачырмаг лазымдыр.

Зөһрә ханым. Мән дә о фикирдәјәм, анчаг нә јол илә.

Һәчәр ханым. Әһвалаты Гәмәр ханыма јаз, о да Чинкизи гачырсын.

Зөһрә ханым. Хејр, мәктубла хәбәр вермәк горхулудур, башга јол арамалы.

Һәчәр ханым. Башга нә јол вар. Онда кәрәк биримиз кедәк. О да горхулудур.

Зөһрә ханым. Горхулу олса да мәктубдан бу јахшыдыр. О сәфәркн кими Зүлејха халама гонаг кетмәк бәһанәси илә дөнүб мә'лум етмәк лазымдыр.

Һәчәр ханым. Индичә атан јола дүшдү. Биз дә онун далынча кетсәк шүбһәјә дүшәрләр.

Зөһрә ханым. Доғру дејирсән. Она көрә сән евдә гал, мән Шәмси илә сабаһ кедәрәм.

Һәчәр ханым. Горхурам она кими Чинкизи тутталар.

Зөһрә ханым. Сәфи бәјин Кәнчәдән гајытмасы беш-алты күн чәкәр.

Һәчәр ханым. Онда гој Шәмси кетсин, сәнин кетмәјин артыгдыр.

Зөһрә ханым. Јох, ана, мән кәрәк кедәм, Шәмси бачармаз. Чинкиз она инанмаз. Мән олсам, Гәмәр илә көмәкләшиб ону инандырарыг вә гачырдарыг.

Һәчәр ханым. Јахшы дејирсән, сәнин кетмәјин вачибдир.

Шәмси бәј овчу либасында, әлиндә түфәнк, далынча Сәфа дахил олурлар.

Шәмси бәј. Ана, ики күнә Зүлејха халама гонаг кедирәм, изин вер Сәфа фајтону гошуб мәни апарсын.

Һәчәр ханым. Инди атан кетди, сән дә кетмәк истәјирсән, бәс евдә ким галсын?

Шәмси бәј. Бәс сән вә Зөһрә нәдир?

Һәчәр ханым. Биз арвадыг, еви кишисиз гојмаг олармы?

Шәмси бәј. Ана, сәнә сөз верирәм ки, ики күндән артыг галмајам. Инди әһвалым чох пәришандыр, һавамы дәјишмәк истәјирәм.

Һәчәр ханым. Онда сәбир ет, Зөһрә дә кедәчәкдир, халан истәјибдир, онунла кедәрсиниз.

Һејдәргулу дахил олур.

Һәчәр ханым. Һејдәргулу, нә вар, хејир ола?

Һејдәргулу. Иншаллаһ хејирдир, анчаг Зүлејха ханым бир аз нахошдур, мәни көндәрди ки, сизи апарам.

Зөһрә ханым. Ана, биз дә кедәчәјик?

Һејдәргулу. Ханым деди ки, ушаглары да көтирсин.

Һәчәр ханым. Һејдәргулу, дүзүнү де, јохса халам бәрк нахошдур?

Һејдәргулу. Хејр, ханым, башыныз үчүн горхусу јохдур, һәким кәлмишди, деди сојуг дәјибдир. Үч-дөрд күнә сағалыб дурачагдыр.

Һәчәр ханым. Сәфа, тез фајтону гош.

Һејдәргулу. Лазым дејил, Зүлејха ханымын фајтонуну кәтирмишәм, кечә кәлиб чыхдым, карвансарада ачдым.

Һәчәр ханым. Онда сән кет, тез фајтону гош кәтир.

Һејдәргулу. Баш үстә.

Һәчәр ханым. Һејдәргулу, ахшама дүшмәрик ки?

Һејдәргулу. Хејр, ханым, ахшама беш саат галмыш орада олачағыг. Фајтона дөрд ат гошмушам, анчаг јарым саатлыг Пири бабакилә дөнәчәјәм. Ханым үчүн көјәрти апарачағам.

Һәчәр ханым. Чох јахшы, кет. *(Һејдәргулу кедир)*. Сәфа, еви сәнин үмидинә гојурам, јахшы муғајат ол.

Сәфа. Архајын ол, ханым.

Һәчәр ханым. Кет Хавәрә де, бизим үчүн дәјишәчәк һазыр етсин.

Сәфа кедир.

Шәмсибәј. Ана, бу чох јахшы олду, һәркаһ бу күн өзүмүзү Пири бабаја јетирмәсәк, Чинкизи тутачаглар.

Зөһрә ханым. Ону сәнә ким деди?

Шәмси бәј. Сәфи бәј.

Һәчәр ханым. Сәфи бәј илә сән һачан көрүшдүн?

Шәмси бәј. Бир аз бундан ирәли.

Зөһрә ханым. Нә дејирсән, Сәфи бәј атам илә Кәнчәјә кетмәдими?

Шәмси бәј. Хејр, Сәфи бәј Кәнчәдән кағыз алды, охујандан сонра галмалы олду. Атам тәк кетди.

Һәчәр ханым. Сәфи бәј сәнлә даһа нә данышды?

Шәмси бәј. Мәнә бөјүк диван гурмушду. Деди: Зөһрә илә дә данышмышам. Мән әһвалаты нечә олмушдур тамамилә нағыл етдим. Һәтта Чинкиз илә сөзләшдијими дә ондан кизләтмәдим. Дедим, һәркаһ мән билејдим ки, Чинкиз орададыр, һеч вахты Пири бабакилә кетмәздим. Мән сә'ј едирдим ки, ону инандырым ки, фикрини ачдырым. Мәни тә'риф едиб деди: Мән билирәм ки, сән гејрәтли оғлансан, бизи бачын Зөһрә кими дүшмәнә сатмазсан.

Һејдәргулу *(дахил олур)*. Фајтон һазырдыр.

Һәчәр ханым. Ушаглар, кедәк.

Кедирләр.

пәрдә

ДӨРДҮНЧҮ ПӘРДӘ

Сәһнә бирinчи пәрдәнин мәнзәрәсини көстәрир. Һәјәтдә скамјанын гаршысында бир маса, үстүндә бир нечә китаб. Гәмәр китабларын шәклинә бахаркән көзүнә бир мәктуб саташыр.

Гәмәр *(мәктубу әлинә көтүрүб)*. Бу Зөһрәнин хәттинә охшајыр. Јох, сәһв едирәм, Зөһрә Чинкизә мәктуб јазмаз. Гој ачыб охујум, онда мә'лум олар. Јох, өзкәнин мәктубуну охумаг гәбеһ шејдир. Гој башыны ачыб охујум, онда мә'лум олар, далыны охумарам. *(Мәктубу пакетдән чыхарыб охујур.)* «Ej гәлбимин султаны, севкили Чинкизим!» Паһо, гәлбимин султаны, севкили, бу мәктубдан әтир ији кәлир. Кәрәк охујам. *(Охујур)*. «Там бир ајдыр ки, нә кечә, нә күндүз бир ан хәјалымдан чыхмырсан. Аһ, һичран атәши, мәни јахыб јандырыр. Чинкизим, дәхи сәбир едә билмирәм, мәһәббәтин уғрунда шам тәк әријән, ешгиндән мәчнун олан Зөһрәјә рәһмин кәлсин». Һә, доғрудан да јазан Зөһрә имиш. Ej бивәфа Зөһрә, бәс сән мәнлә белә дост имишсән? Мәнә бир чох мәктуб јазмышсан, һеч бириндә ишарә едә билмәмисән. Инди сир-

829—25

рини мәндән бәрк сахла. Баша дүшдүм ки, Зөһрәни шаир едән нә имиш. Чинкизә аһ чәкдирән нә имиш. *(Мәктубу кизләдиб кағыз јазыр.)* Зөһрә ханым, мәктубу белә јазырлар, өзү дә ше'р илә.

Јасәмән *(ичәридән)*. Гәмәр, Гәмәр!

Гәмәр. Кәлирәм.

Кедир. Чинкиз отагдан чыхыр, масаја тәрәф кәлир. Гәмәрин јаздығы кағызы әлинә көтүрүр.

Чинкиз. Буну ким јазмыш. Гәмәрин хәттинә охшајыр. Көрүм бачым нә јазыб. Дејәсән ше'рдир. *(Охујур).*

Еј көрдиши әдалы Шәмси,
Еј фәзанын назлы султаны.
Каинаты шад едән сәнсән,
Чаһана нур верән сәнсән.
Зиjан илә јашар.
Гәмә мүбтәла Гәмәр.

Һа-һа-һа...

Гәмәр далдан кәлиб кағызы онун әлиндән дартыб алыр.

Гәмәр. Башгасынын мәктубуну охумаг гәбеһ шеjдир. Беләдирми, бәрадәрим Чинкиз?

Чинкиз. Елә дир, бачым Гәмәр.

Гәмәр. Бәс нә үчүн охујурсунуз?

Чинкиз. Чүнки мәктуб дејил, ше'рдир. Шаир ше'р јазыр ки, инсанлар ону охујуб ләззәт апарсынлар, һиссләри инчәләниб зәриф олсун. Бачым Гәмәр, бу ше'рләрлә сән әдәбиjjатымызда jени бир чығыр ачырсан. Даһа бундан сонра ше'рдә на гафиjә, нә мә'на лазым дејил.

Гәмәр. Нечә? Мәним ше'римдә мә'на jохдур?

Чинкиз. Мән ки тапа билмирәм. Бәлкә өзүнүз о пүнһан мә'наны изһар едәсиниз.

Гәмәр. Еј гәлбимин султаны Чинкиз, Гәмәрин ше'ринин мә'насыны анламаға сән һәлә хамсан, пүхтә олмаға чох сәфәр кәрәк...

Чинкиз. Гәмәр!

Гәмәр. Бәли.

Чинкиз. Көзләримә бах.

Гәмәр *(онун көзләринә бахаркән)*. Аһ, бәрадәримин көзләри нә көзәлдир. Шаһин бахышлы. Инди о көзләрдә бир изтираб, бир һәjәчан көрүнүр. Фәгәт күлүмсүнәндә башга ләтафәт, башга мәлаһәт... Еj бу көзләрә ашиг олан парлаг улдуз, Гәмәр сәнә һәсәд апарыр.

Чинкиз. Һа-һа-һа...

Гәмәр. Бах белә, гашгабағыны төкәндә үзүн Чәбиләнин күлүмсәмәсинә бәнзәjир.

Чинкиз. Гәмәр, күлдүрдүjүн jетәр, бир аз да сәндән бөjүк гардашыны динлә.

Гәмәр Оj, мәндән нә чох бөjүксән, һеч һесаб едә билмәjәчәjәм. Сән мәндән мин сәккиз jүз санијә бөjүксән.

Чинкиз. Һа-һа-һа... Гәмәр, бу күн мән сәнлә бачармаjачағам. Она көрә рича едирәм бәндәнизи әфв едәсиниз, бурадан тәшриф апарасыныз. Мәнә дәрс охумаға мане олмаjасыныз.

Гәмәр. Чинкиз, даһа зарафаты бурахдым.

Чинкиз. Гәмәр, бир нечә вахтдан бәри мән сәндә тәғjир көрүрәм.

Гәмәр. Мәсәлән...

Чинкиз. Мәсәлән, ирәлиләрдә сән мәндән һеч бир шеjи кизләтмәздин, үрәjиндә нә олса ачыб мәнә сөjләjәрдин. Мәндән кизлин бир сиррин олмазды, инди исә ону көрмүрәм.

Гәмәр. Мән дә сәндә тәғjир көрүрәм.

Чинкиз. Мәсәлән...

Гәмәр. Мәсәлән, бир нечә вахтдан бәри сән һәр ахшам бу скамjада әjләшиб саатларча үфүгүн шәрг чәһәтиндән зүһур едән бир парлаг улдуза тамаша едирсән.

Чинкиз. Елә бу?

Гәмәр. Бәли, елә бу!

Чинкиз. Мәним улдуза бахмағымда сән нә сирр көрүрсән?

Гәмәр. Көjдә улдуз чохдур. Нә үчүн сән анчаг о улдуза бахырсан?

Чинкиз. Чүнки о улдуз гejриләриндән парлагдыр. Мән ону чох севирәм.

Гәмәр. Елә мән дә буну билмәк истәjирдим. О улдузун ады нәдир?

Чинкиз. Чобан улдузу дејирләр, дан улдузу дејирләр.

Гәмәр. Даһа ады jохдур?

Чинкиз. Гәдим jунанлар о улдузу ешг вә һүсн илаһиjjәси санырдылар, адына да Диана дејирдиләр.

Гәмәр. Бәс, әрәбләр о улдуза нә дејирләр?

Чинкиз. Билмирәм, кәрәк ки... Зөһрә.
Гәмәр. Һа-һа-һа... кәрәк ки ...Зөһрә.
Чинкиз *(ачыглы)*. Чәкил!
Гәмәр. Кедирәм, кедирәм, ачығын тутмасын.

Бир аз кедиб дајаныр. Чинкиз башыны әлләри илә тутуб фикрә кедир. Гәмәр кизли далдан онун бојнуну гучаглајыб сачларындан өпүр, гачыр.

Чинкиз. Гәмәр. *(Галхыб отағына кедир.)*
Гәмәр *(јалныз)*. Еј заваллы гардашым, көрүрәм, аслан үрәјини ешг атәши јандырыр. Сөндүрмәк истәјирсән, фәгәт бачармырсан. Чүнки атәш бүтүн вүчудуну алмыш, дамарларына јеримиш. Көрүрәм, мүшкүлат чох, севдијин дүшмән гызы, сән бир рәиҗҗәт оғлу, о бир аға гызы. Ah! Билирсәнми Чинкизим, бачын Гәмәр дә Шәмс одуна јаныр.

Јасәмән вә Пири баба комадан чыхырлар.

Јасәмән. Гәмәр, Чинкиз һаны? Бизимлә кедирми?
Гәмәр. Билмирәм, кетсә јахшы оларды, кефи ачыларды.
Пири баба. Әлбәттә, јахшы оларды, јохса сәһәрдән ахшама кими китабдан әл чәкмир.
Јасәмән. Чинкиз.

Чинкиз отагдан чыхыр.

Чинкиз. Ана, мән кедә билмәјәчәјәм. Јолдашым кәләчәкдир, ону көзләјирәм.
Гәмәр. Ана, јалан дејир, кетмәк истәмир, јолдашыны бәһанә кәтирир.
Чинкиз. Гәмәр, инди дә мәни јаланчы едирсән? Чох сағ ол. Мән сәни белә бивәфа бачы билмирдим. Кет, кет...
Гәмәр *(әлиндән тутуб)*. Јох, јох, мән бивәфа бачы дејиләм. Шәмс илә Гәмәр алтында мәнимтәк бачы тапа билмәзсән.
Чинкиз. Бу күн Шәмс илә Гәмәр дилиндән дүшмәјир. Бу нә сирдир.
Гәмәр. Чүнки... худаһафиз. Ана, кедәк.

Кедирләр.

Пири баба. Ај оғул, бир белә нә охујурсан?
Чинкиз. Пири баба, тибб чох чәтин елмдир, кәрәк һәмишә мүталиә едәсән.
Пири баба. Һәкимлик чәтин исә дә көзәл сәнәтдир. Инсанлара бөјүк хидмәт едир.
Чинкиз. Пири баба, мәним фикрим одур ки, һәкимлији гуртарандан сонра кәлиб кәнддә отурам, кәндлиләрә көмәк едәм.
Пири баба. Чох көзәл фикирдир, аллаһ сәнә төвфиг версин.

Бу һалда Һәчәр ханым, Шәмси бәј, Зөһрә ханым вә Һејдәргулу дахил олурлар.

Пири баба. Һәчәр ханым, чох хош кәлмисиниз, сәфа кәтирмисиниз, бујурунуз, бујурунуз...

Чинкиз онлара әл верир.

Һәчәр ханым. Бәс Јасәмән вә Гәмәр һаны?
Чинкиз. Онлар индичә мешәјә кәзмәјә кетдиләр.
Һәчәр ханым. Оғлум, бәс сән нә үчүн кетмәмисән?
Чинкиз. Мән мәктәб јолдашым Фәрманы көзләјирәм, онунла дәрсләримизи мүталиә едәчәјик.
Шәмси бәј. Ана, мән дә мешәјә кедирәм.
Һәчәр ханым. Кет. Јасәмәнкилә дә хәбәр ет, кәлсинләр. Вахт јохдур, тез кедәчәјик.

Шәмси бәј кедир.

Пири баба. Нијә о сәфәрки кими тәләсирсиниз?
Һәчәр ханым. Халам нахошдур, Һејдәргулуну бизим далымызча көндәрибдир.
Пири баба. Аллаһ шәфа версин. Һејдәргулу, Зүлејха ханымын нахошлуғу нәдир?
Һејдәргулу. Сојуг дәјмәдир, горхусу јохдур. Пири баба, ханым мәнә көјәрти тапшырмышдыр.
Пири баба. Кет ханыма нә лазымдыр јығ.

Һејдәргулу кедир.

Һәчәр ханым. Пири баба, ичәри кедәк, сизә демәли сөзүм вар.

Комаја кирирләр.

829—25

Зөһрә *(Чинкизин әлиндән тутуб)*. Чинкиз, сәни дејмәк лазымдыр.

Чинкиз. Дөј.

Зөһрә. Сәни севмәк лазымдыр.

Чинкиз. Сев.

Зөһрә. Бәс сән.

Чинкиз. Әфсус ки, мән дә севирәм.

Зөһрә. Нә үчүн әфсус, Чинкиз, мәһәббәт бир елә дөвләт, бир елә не'мәтдир ки, аллаһ ону ән бәјәндији достуна бәхш едир.

Чинкиз. Көрүнүр ки, мән онун досту дејиләм. Достда бир белә бәла, чәфа вермәк рәвадырмы?

Зөһрә. Чинкиз, бәланы, чәфаны өзүнә, сән өзүн чәкдирирсән. Нә үчүн мәним кими үрәјинин далынча кетмирсән?

Чинкиз. Чүнки мане олан сәбәб чохдур.

Зөһрә. Билирәм, јенә дејәчәксән сән дүшмәнимиз Шаһбаз бәјин гызысан. Сән бир бәј гызы, мән бир рәиҹәт оғлу. Чинкиз, мәһәббәт аләминдә бәј, кәда јохдур, мән сәни севирәм, сән дә мәни. Башгалары бизә нә лазымдыр? Мән мәһәббәт уғрунда һәр шеҹдән кечәрәм. Мән сәнинлә нараја истәјирсән кетмәјә һазырам. Бир башга өлкәјә кедәк, орада бәхтиҹар јашајаг.

Чинкиз. Зөһрә, нә демәк истәјирсән?

Зөһрә. Ону демәк истәјирәм ки, бу күн сәни һәбс едәчәкләр, көлмишәм сәни хәбәрдар едәм.

Чинкиз. Мәни ким һәбс едәчәкдир?

Зөһрә. Газа назири Сәфи бәј.

Чинкиз. Сәфи бәј мәни нәдә мүгәссир едир?

Зөһрә. Куја сән һөкумәтин әлејһинә ишләјирсән.

Чинкиз. А... бу һиҹлә илә Сәфи бәј мәни тәләф етмәк истәјир. Сән буну кимдән ешитмисән?

Зөһрә. Сәфи бәј өзү деди. Кечән сәфәр бураја көлмәјимиз она мә'лум олмушдур. Мәндән вә Шәмсидән бөјүк силист етди вә тапшырды ки, сәнлә әлагә етмәјәк, әкс һалда бизи дә һәбс едәчәкдир. Инди көлмишик сәни хәбәрдар едиб гачырдаг.

Чинкиз. Зөһрә, сизин бу фәдакарлығы өлənә кими унутмарам. Әлвәдаүсус Шәмси бәји, онда сиз бурадан тез кедин, јохса фәлакәтә дүшәрсиниз.

Зөһрә. Анамкил кетсин, мән кетмәјәчәјәм.

Чинкиз. Нә үчүн?

Зөһрә. Аһ, Чинкиз... көрүнүр, сән мәним мәһәббә-

тимә инанмырсан, инансајдын, бу суалы мәнә верməздин. Сән фәлакәтә дүшдүкдә, мән кәнарданмы бахым?

Чинкиз. Зөһрә, ағыллы ол, елә иш етмә, наһаг јерә өзүнү бәлаја салма.

Зөһрә. Агил олуб горхаглартәк чанымы саламат сахламагдан, ешг чүнүну олуб севкилим илә һәбсханаја дүшмәји даһа әфзәл билирәм.

Чинкиз. Зөһрәм, ej парлаг улдузум, сәнә анд ичирәм ки, әкәр бу бәладан хилас олорамса, сәнин арзуну јеринә јетирәрәм.

Шәмси бәј, Гәмәр вә Јасәмән дахил олурлар. Гәмәр Чинкизин бојнуну гучаглајыб ағлајыр.

Чинкиз. Ај дәли бачым, нә үчүн ағлајырсан?

Гәмәр. Аһ, сәни тутмаг истәјирләр, зиндана салмаг истәјирләр. Јох, јох, гојмарам. Сәни һеч кәсә вермәрәм.

Чинкиз. Гәмәр, сакит ол, көрүрсән гардашыны нә тутублар вә нә дә һәбсханаја салыблар.

Јасәмән. Чинкиз, әһвалаты билирсәнми?

Чинкиз. Билирәм, Зөһрә ханым сөјләјибдир.

Гәмәр *(Зөһрә ханымы өпәркән)*. Зөһрә, бизә етдији јахшылығы өлənә кими унутмарам.

Јасәмән. Бәс Һәчәр ханым һаны?

Зөһрә. Ичәридә, Пири бабанын јанындадыр.

Јасәмән ичәри кирир.

Чинкиз. Шәмси бәј, бу күн сиз бир јахшы инсан олдуғунузу мәнә сүбут етдиниз. Дүшмәнә јахшылыг етмәк һәр кишинин иши дејил.

Шәмси бәј. Мән өзүмү сизә дүшмән һесаб етмирәм вә сә'ј едирәм ки, аталарымызын әдавәти биз өвладларына кечмәсин.

Чинкиз. Мән дә о фикирдәјәм.

Пири баба, Јасәмән вә Һәчәр ханым комадан чыхырлар.

Һәчәр ханым. Оғлум, Чинкиз, биз гочалар белә гәт етдик ки, сәни өзүмүз илә апараг.

Зөһрә. Чох көзәл фикирдир.

Шәмси бәј. Ондан башга чарәси јохдур.

Чинкиз. Мәним барәмдә етдијиниз фәдакарлыгдан артыгча мәмнун олуб тәшәккүр едирәм. Фәгәт мәни әфв единиз, тәклифинизи рәдд етмәјә мәчбурам.

Һәчәр ханым. Нә үчүн?

Чинкиз. Чүнки сизләри дә фәлакәтә салмаг истәмирәм. Бу саат мәним јолдашым Фәрман кәләчәкдир. О, Қијевә гајытмаг истәјир, мән дә онунла кедәрәм. Јохса бурада галсам, мәни арајыб тапарлар.

Пири баба. Чинкизин фикрини мән дә бәјәнирәм. Сиз, Һәчәр ханым, тез кедин, бурада олмағыныз ачылмасын.

Һәчәр ханым. Онда, ушаглар, кедәк.

Зөһрә ханым. Ана, мән Гәмәри тәк гојмаг истәмирәм. Изин вер, бу кечә бурада галым.

Һәчәр ханым. Јох, изин верә билмәрәм. Чинкиз кедәндән сонра кәлиб нә гәдәр истәсән галарсан.

Һејдәргулу дахил олур.

Һејдәргулу. Һәчәр ханым, кедәк, јохса Зүлејха ханым тәшвишә дүшәчәк ки, нә үчүн кеч кәлдиләр.

Һәчәр ханым. Кедәк. Саламат галыныз, аллаһ сизә јар олсун.

Пири баба. Аллаһ сиздән разы олсун, мән гочаны јаддан чыхармырсыныз.

Зөһрә Гәмәри гучаглајыб ағлајыр.

Гәмәр. Гәм етмә, иншаллаһ јенә көрүшәчәјик.

Шәмси бәј. *(Гәмәр әвәзинә Зөһрәјә әл вериб)* Гәмәр бәјим, худаһафиз.

Гәмәр. Һа-һа-һа...

Јасәмән. Јенә нәјә күлүрсән, а дәли гыз?

Гәмәр. Нечә күлмәјим, Шәмси бәј Зөһрәјә әл вериб дејир: Гәмәр бәјим, худаһафиз.

Күлүшүрләр.

Пири баба. Гәмәр јахшы етди ки, бизи күлдүрдү. Сәфәрә кедәни күләрүзлә јола салмалы.

Һәчәр ханым. Худаһафиз.

Кедирләр.

Чинкиз. Гәмәр, чәлд чамаданы ичәридән кәтир, китабларымы гој, чамашырларымы кәтир.

Гәмәр кедиб кәтирир.

Јасәмән. Анан өлсүн, залымлар сәни гојмадылар бу үч ај јајы раһат јејиб-ичиб, кәзәсән.

Чинкиз. Гәм етмә, ана, бу күн-сабаһ һәким олуб кәләчәјәм вә сизләри көтүрүб башга бир шәһәрдә тәбиблик едәчәјәм. Гәмәр, китаблары алтдан гој, чамашырларымы үстдән.

Сәфи бәј ики стражник илә дахил олур.

Јасәмән. Уј, биздән нә истәјирсиниз, нијә кәлмисиниз?

Сәфи бәј. Бу гулдур јувасыны дағытмаға кәлмишәм. Буну мән кәрәк ијирми ил бундан әгдәм едәјдим.

Пири баба. Онда едә билмәздин, чүнки Әлимәрдан сағ иди.

Сәфи бәј. Инди оғлуну да онун јанына көндәрәрәм.

Чинкиз. Сәфи бәј, күј-галмагал едиб нә үчүн арвадлары горхудурсан? Нәјә кәлмисиниз?

Сәфи бәј. Бу гулдур јувасыны дағытмаға кәлмишәм. Буну мән кәрәк ијирми ил бундан әгдәм едәјдим.

Пири баба. Онда едә билмәздин, чүнки Әлимәрдан сағ иди.

Сәфи бәј. Инди оғлуну да онун јанына көндәрәрәм.

Чинкиз. Сәфи бәј, күј-галмагал едиб нә үчүн арвадлары горхудурсан? Нәјә кәлмисиниз?

Сәфи бәј. Оны һәбсханада биләрсән. Гачмаға һазыр олмағындан көрүнүр мәним кәлмәјими сәнә мә'лум етмишләр. Пири киши, сиз илә ишим сонрадыр. Чинкизи алын.

Јасәмән *(Сәфи бәјин габағында диз үстә чөкүр)*. Сәфи бәј, мәни балаларынын башына чевир, оғлуму өлимдән алма.

Чинкиз. Ана, галх, белә алчагларын өнүндә диз үстә чөкмә.

Стражниклер Чинкизи араја алырлар. Гәмәр Чинкиздән јапышыр.

Гәмәр. Гојмарам.

Сәфи бәј. Әлләринә гандал вурун.

Гәмәр Чинкизин әлләриндән тутур.

Гәмәр. Гојмарам.

Чинкиз. Бачым, сакит ол, гој вурсунлар.

Гәмәр. Сәфи бәј, мәни гардашым илә бәрабәр зиндана апар.

Сәфи бәј. Әлимәрдандан төрәјән ја гулдур олар, ја үсјанчы. Сәбир ет, сән дә ораја кедәчәксән, анан да, бу Пири баба да.

Пири баба. Гəмəр, Jасəмəн, Чинкиз, белə шəхсə Jалварmаг лазым дejил. Сəфи бəj, фəлəjин ишини билмəк олмаз, бу күнкү шад сабаһ ағлар. Бу күнкү һөкм едəн баш, сабаһ ajаглар алтында тапдаланар.

Сəфи бəj. Сус, гоча кафтар, jохса о ajаглар алтында тапдаланан баш, өз башын олачагдыр.

Jасəмəн *(Чинкизин бojнуну гучаглajараг)*. Оғлум, каш анан кор олajды, сəни голу бағлы көрмəjəjди.

Чинкизи апарырлар.

Чинкиз. Гəмəр, һараjа кəлирсəн?

Гəмəр. Мəн дə сəнинлə кедирəм.

Чинкиз. Бачым, гajыт.

Пири баба кедиб ону гучаглajыб гojмajыр. Сəфи бəjкил гапыдан чыхыб кедирлəр.

Гəмəр. *(гышгырыр)*. Баба бурах, jохса өзүмү өлдүрəрəм.

Пири баба. Jасəмəн, кəл гызыны гojма, мəн бачармырам.

Jасəмəн. Гызым, сакит ол, аллаһ көримдир, гардашын тезликлə гуртарачагдыр.

Гəмəрин үрəjи битаб олур. Jасəмəн үзүнə су чырпыр.

Чəби *(дахил олур)*. Гəмəрə нə олмуш?

Jасəмəн. Чəби, Чинкизи Сəфи бəj тутуб һəбсханаjа апарды.

Чəби. Нə дejирсəн, чохданмы кетдилəр?

Jасəмəн. Елə индичə.

Чəби. Бу саат Чинкизи бурада көрəрсиниз. Мəн кетдим. *(Чəлд гапыдан чыхыр)*.

Гəмəр *(зəиф сəслə)*. Ана, Чəби лəлə нə дejирди.

Jасəмəн. Чəби кетди, деди ки, Чинкизи бу саат кəтирəчəjəм.

Пири баба. Өзүнү наһаг jерə өлүмə верəчəкдир. Бир тək Чəби үч мүсəллаһ адамын əлиндəн дустагмы ала биләр?!

Jасəмəн. Чəби Чинкизи чох истəjир. Доғрудан да онун хиласы үчүн өзүнү өлүмə верəчəкдир.

Гəмəр. Чəби лəлəни мəн дə чох истəjирəм. Үрəjи чох назик инсандыр. Бизим чүмləмизи чох истəjир.

Бу һалда бир нечə түфəнк ачылыр.

Jасəмəн. Аман, jа рəбб, бу күллələри Чəби лəлəjə атдылармы?

Гəмəр. Jазыг лəлə, сəни чəлладлар өлдүрдүләрми?

Пири баба. Демəдимми наһаг jерə өзүнү күдаза верəчəкдир, гој кедим көрүм нечə олду?

Гəмəр. Jох, баба, гojмарам, сəни дə өлдүрəрлəр.

Пири баба. Мəним дири галмағымдан нə фajда вар. Чаванлары кора көндəриб, мəнми сағ галачағам?

Jасəмəн. Пири баба, биз ики арвады пəнаһсызмы гojмаг истəjирсəн?

Гəмəр. Аһ!.. Бу чəрхи-фəлəк биз заваллыдан нə истəjир? *(Ағлajыр.)*

Бу һалда Əлимəрдан чиjниндə түфəнк, дөшүндə ики гатар патрондаш дахил олур.

Jасəмəн *(чəлд галхыб она тəрəф кедир)*. Сəн... Кимсəн?..

Əлимəрдан. Күрд гызы, мəни танымырсан?

Jасəмəн *(гышгырыб онун үстүнə атылыр)*. Əлимəрдан!

Пири баба. Jасəмəн, нə дejирсəн? Өлү дə дириләрми?

Əлимəрдан. Əми, өлү дирилмəз, Əлимəрдан дириләр.

Пири баба *(ону гучаглajыб өпүр)*. Əлимəрдан, көр Гəмəрин нə көзəл гыз олмуш.

Əлимəрдан *(ону өпəркəн)*. Он беш илдир ки, сиздəн ajрылмышам. Гызым, мəнсиз күнүнүз нечə кечир, дүшмəнлəрим сəнə саташмамышлар ки?

Гəмəр. Ата, Чинкизин бачысына саташмаг олмаз. Аһ, ата, каш бир аз тез кəлмиш олајдын. Чинкизими мəғрур дүшмəнин əлиндəн алајдын.

Əлимəрдан. Гəм етмə, гызым, мəғрур дүшмəн чəзасына чатды. Гардашын бу саат кəлəр.

Чинкиз, Ибад вə Чəби лəлə дахил олур.

Гəмəр. Чинкиз кəлди *(кедиб бojнуну гучаглajыр)*.

И б а д. Гəмəр, мəни танымырсан?

Г ə м ə р. Аһ, Ибад дајым. *(Ону гучаглајыр.)*

Ј а с ə м ə н. Ибад, гардашым! *(Бојнуну гучаглајыб ағлајыр).*

И б а д. Бачым, нə үчүн ағлајырсан?

Ј а с ə м ə н. Нечə ағламајым. Сизин икинизин дə өлүм хəбəри кəлмишди. Инди бизим үчүн јенидən дүнјаја кəлмисиниз.

И б а д. Бачым, о сизə јалан хəбəри чыхаран Сəфи бəј дə, бизи бу бəлалара салын Шаһбаз бəј дə чəзаларыны алдылар. Бачы, көрмəли идин Шаһбаз бəј нечə ајагларыма дүшүб јалварырды ки, мəни өлдүрмə, онсуз да мəн бидərман азара дүшмүшəм, бу күн сабаһ өləчəјəм. Дедим, онда гој сəни бу əзијјətдən хилас едим. Түфəнкимин беш күллəсини дə онун үрəјинə бошалтдым. Руһун шад олсун, ej гејрətли нишанлым Гəмəр, Ибад интигамыны дүшмəндən алды.

Ч и н к и з. Гəмəр, һəркаһ Чəби ләлə тез атамкилə хəбəр вермəсəјди, инди мəни бурада сағ көрмəјəчəјдин.

Г ə м ə р. Сағ олсун, Чəби ләлə.

П и р и б а б а. Мəкəр сизин кəлмəјинизи Чəби билирди?

И б а д. Билирди, анчаг Əлимəрдан тапшырмышды ки, һəлə хəбəр вермəсин.

Ə л и м ə р д а н. Топал, ал буну! *(Пул верир).*

Ч ə б и. Сағ ол, саһиб.

Ə л и м ə р д а н. Күрд гызы, мəн кəлмишəм сизи апармаға, тез ол һазырлаш, бу иттифагдан сонра сизи бурада гојмаг олмаз.

Ј а с ə м ə н. Бизи һараја апарачагсан?

Ə л и м ə р д а н. Ирана, Аразын о тајына. Јолдашларым бу саат мешədə көзлəјирлəр. Кəрək сүбһ ачылынча Иран торпағында олаг. Даһа дурма, чəлд ол! Бир дəст палтардан вə дəјишəкдən савајы һеч бир зад көтүрмə. Ушаглар, сиз дə кедин үст палтарларынызы көтүрүн.

Чинкиз вə Гəмəр кедирлəр.

И б а д. Пири баба, сəн дə һазыр ол.

П и р и б а б а. Мəн бу синнимдə һара кедиб чыхарам

И б а д. Пири баба, горхурам сəнə əзијјət верəлəр.

Ə л и м ə р д а н. Мəним горхумдан һеч кəс əмимə

əзијјət верə билмəз, анчаг ушаглар кедирлəр, она бурада ким гуллуг едəчəкдир.

П и р и б а б а. Оғлум, Чəбини дə апарырсан?

Ə л и м ə р д а н. Јох, Чəби бурада галачагдыр.

П и р и б а б а. Онда мəндən архајын ол.

Ə л и м ə р д а н. Əми, горхма, ушаглары Иранда гојуб өзүм дəстəм илə бу таја кечəчəјəм. Мəним һəниртим кəлəн јердə һеч кəс чүр'ət едиб сəнə јахын дүшə билмəз *(Јасəмən, Чинкиз вə Гəмəр кəлирлəр).* Даһа дурмајын, кедək.

Чəби ләлə əлиндə бир дəсмал хиjар кəлир.

Ə л и м ə р д а н. Топал, о нədир?

Ч ə б и. Хиjардыр, саһиб, ушаглара јығмышам, јола көтүрсүнлəр.

Г ə м ə р. Сағ ол, Чəби ләлə, бах, Пири бабадан муғаjат ол.

Ə л и м ə р д а н. Даһа дурмајын, кедək! Топал, шеjлəрдən көтүр. Əми, худаһафиз, гəм етмə, jенə көрүшəчəjик.

Пири баба илə худаһафизləшиб кедирлəр.

П и р и б а б а *(jалныз)*. Команын бүлбүлləри учуб кетди.

ПƏРДƏ

БЕШИНЧИ ПƏРДƏ

БИРИНЧИ ШƏКИЛ

Дөрдүнчү пəрдəдəн үч ил кечмишдир. Сəһнə мешə ичиндə бир булаг көстəрир. Пəрдə галхдыгда Шəмси бəј, Гəмəр, Зөһрə ханым вə Чəби көрүнүр.

Г ə м ə р. Сеjрə чыханын чүмləси кəрək ишləсин. Шəмси, белəдирми?

Ш ə м с и. Бəли, елəдир.

Г ə м ə р. Онда динлəjин, һəр биринизин вəзифəсини деjим: сəн, Зөһрə, бурада галыб сүфрəни һазыр едəчəксəн, əти кабаблыг доғрајыб, дузлајачагсан.

Зөһрә. Әти мән тәк нечә доғраjачағам?

Ғөмәр. А Зөһрә ханым, дејәк ки, кимназијада сәнә гајғанаг биширмәји өjрәтмәмишдиләр, онун үчүн дә jумуртаны суjа салыб сонра jағ төкмүшдүн. Бәс әт доғрамаға нә дејирсән?

Күлүшүрләр.

Зөһрә ханым. Чаным, бир инсаф единиз, тәк адам нечә әт доғраjа биләр? Кәрәк бири әти тутсун, о бири бычаг илә кәссин. Чәби ләлә, белә дирми?

Чәби. Бәли, ханым, елә дир. Сиз зәһмәт чәкмәjин, азардан jени дурмусунуз. Мән бунларын һамысыны дүзәлдәрәм.

Ғөмәр. Чәби ләлә доғру дејир. Зөһрә, сән балышыны башынын алтына гоj узан, китаб оху. Биз дә сәнин әвәзинә ишләjәрик. Чәби ләлә, сән мешәдән одун кәтир, оҹаг гала, биз дә Шәмси илә кабаб үчүн чубуг кәсәк, шиш һазыр едәк. Шәмси, түфәнкини көтүр, бәлкә бәхтимиз кәтирди, растымыза ов чыхды, сән дә атыб сәһвән вурдун.

Күлүшүрләр.

Зөһрә. Довшан әһвалаты бу үч илдә һәлә jаддан чыхмаjыбмы?

Ғөмәр. Хеjр, һеч вахты чыхмаз, һазыр ол! Ирәли арш!

Кедирләр.

Зөһрә *(jалғыз)*. Кединиз, еj ики бәхтиjар чаван. Сиз дә мәнимлә баһәм бу үч ил ганлы тоггушма, вурушма ичиндә мин дүрлү әзиjjәт, мәшәггәт чәкдиниздә дә ахырда мәрамыныза наил олдунуз. Бу күн-сабаһ ики хошбәхт гушчуғаз кими учуб өзүнүз үчүн jени бир jува тикәчәксиниз. Орада шад вә хүррәм өмүр сүрәчәксиниз. Фәгәт мән, вәрәмли гызчығаз, өз арзума чатмаjыб, ешг атәшиндә шам тәк әриjиб, бу күн-сабаһ сөнәчәjәм. Еj фәләк, төкдүjүм бу ганлы көз jашыма рәһм ет, jа вүсала тез jетир мәни, jа ал бу чанымы. Чинкиз, севкилим, там үч илдир ки, сәндән бир хәбәр jохдур. Мәни өлмүш саныб чәлаjи-вәтән олдун. Һарадасан, еj чәфалы, еj бәлалы

ашигим? Зөһрәнин наләсини ешидирсәнми? Ah, үрәjим кедир.

Jерә jыхылыб гәшш едир. Сәһнә бир мүддәт сүкут ичиндә галыр, сонра Чинкиз сәjjаһ либасында, әлиндә бир әл чамаданы дахил олур. Булагдан су ичир.

Чинкиз. Ah, нә сәрин, нә дадлысан, еj вәтәнимин көзәл чешмәси! Өлмүш руһума, jорғун чисмимә jенидән бир һәjат вердин. Нә һәзин сәдан кәлир, еj севимли булағым! Сәни бир назәнин пәри чох севәрди. Мәни тез-тез бураjа кәтирәрди. Ah, хатыратым мәни боғур. Зөһрәм, еj парлаг улдузум, нә тез сөндүн! Чинкизин кәлмиш мәчнун тәк мәзарыны гучуб, jорғун руһуну, сыныг гәлбини сәнә тәслим етсин. *(Бүлбүл охуjур.)* Өтүш, өтүш еj мәним тәк мөһнәти-jардан фәган еjләjән бүлбүл, еj һәмдәрд рәфигим! Бу баһар аләми ичрә инсанлардан узаг, jар үчүн налә өтмәкдә jалныз дејилсән *(Зөһрәjә тәрәф кедир, ону көрүб)*. Ah, бу рөjамы, jа һәгигәтән Зөһрәми бурада jатмыш көрүрәм?! Jа рәбб, бу нә сирр? Демәк, Зөһрә өлмәмиш, Ирана jалан хәбәр кәлмиш. Ah, нә бөjүк сәадәт! Гоj ojадым. Нә ширин jухуjа батмыш. Jох, ojатма, гоj бир гәдәр jатсын.

Ah, шаир нә көзәл дејир:

Әсмә, дур! Әсмә, еj нәсими-баһар!
Уjуjор jари-ишвәкар уjуjор.
Далғаландыгда зүлфи-зәррин тар
Сарыjор гөнбә һүсну алтын нур.
О көзәл чөһрәнин әсири икән.
Әчәба гысганырмысан мәндән?
Әсмә, дур, дур! Бурах, бурах уjусун.
Нобаһарын бу назәнин гызыны.
Өтүшән гушлар! Иштә сиз дә сусун!
Сусун артыг! Бу Зөһрә jылдызыны
Сеjр един иштиjагү һәсрәт илә.
Бу көзәл лөвһә сонра дүшмәз әлә.
Күнаһ! Еj хилгәтин көзәл кәлини!
Уjуjор, иштә назлы һәмширән!
Сән дә дур! Сачма бир зиjаләрини,
Сән дә бир ан үчүн чәкил, кизлән!
Бир аз әjлән булутлу дүнjада,
Мане олма бу тифли-нев'задә.
Уjуjор... уф! Еj бәлалы көнүл,
Чырпыныб дурма! Сән дә сус артыг,
Вурма сус! Иштә сусду һәм бүлбүл!
Дур, һәjатым да кетсә дур азачыг,
Уjуjор чүнкү ашинаjи-хәjал,
Уjуjор чүнкү гаjеjи-амал,

Зөһрә *(ојаныр)*. Аһ, мәни өлдүрмә.

Чинкиз. Зөһрә, еј мәним севимли дилбәрим! Мәни танымырсанмы?

Зөһрә. Аһ, Чинкиз! *(Бојнуну гучаглајыб ағлајыр.)*

Чинкиз. Нә үчүн ағлајырсан, еј парлаг улдузум?

Зөһрә. Нә үчүн ағламајым, там үч илдир ки, фәраг одуна јаныб налә етмишәм. Инди бу төкдүјүм көз јашы вүсал үчүндүр. Мане олма.

Чинкиз. Зөһрә, сән дирилмишсән, аһ нә бөјүк сәадәт!

Зөһрә. Өлән мәним әмим гызы Нәчибә иди. Ким исә сизә јанлыш хәбәр вермишдир.

Чинкиз. Аһ, Зөһрәм, билирсәнми мән нәләр чәкмишәм?!

Өлүм хәбәрин кәлдикдә өзүмү һәлак етмәк истәдим. Гәмәр мане олду. Сонра атам вә дајым тутулуб гәтл олундулар. Мән дә Ирандан гачыб әчнәби өлкәјә кетдим. Алманијада һәкимлији битирдим. Фикрим бу иди ки, һеч вәтәнә гајытмајым, чүнки сәнсиз вәтән мәнә виранә иди. Фәгәт дөзә билмәдим, торпаг мәни чәкиб кәтирди.

Зөһрә. Инди бизи бир-биримиздән анчаг гәбир ајыра биләр.

Чинкиз. Хејр, о да бачармаз! Мән сәнсиз дири галмарам. Зөһрә, сәни көрдүкдә чүмләни унутдум, башгаларыны сорушмадым.

Зөһрә. Һа'мымыз саламатыг. Инди биз бурада јашајырыг, чүнки Зүлејха халам вәфат етмиш, мүлкү анама галмышдыр.

Чинкиз. Бәс, сән тәк-тәнһа бурада нә гајырырсан?

Зөһрә. Шәмси илә Гәмәр, мәни, кефими ачмаг үчүн бураја сејрә кәтирибләр. Онлар мешәјә кетмишләр. Чинкиз, Шәмси илә Гәмәр нишанлыдырлар. Јахында тојлары олачагдыр.

Чинкиз. Биз дә едәрик, бәлкә...

Зөһрә. Нә?

Чинкиз. Башгасына сөз вермисән?

Зөһрә. Чинкиз, мәни елә бивәфа санырсан?

Чинкиз. Әфв ет, көзәлим, мән зарафат едирәм.

Зөһрә. Сәнин кәлдијиндән анамкилин хәбәри вармы?

Чинкиз. Хејр, кимсә билмир. Бурдан кәлдим ки, булагдан су ичиб евә кедәм.

Зөһрә. Инди Гәмәркил кәләчәкләр. Кәл она кими сүфрәни һазыр едәк. Әти доғрајаг,

Чинкиз. Чох көзәл.

Сүфрәни салыб бошгаблары дүзүрләр.

Зөһрә. Фәләјин ишини билмәк олмаз. Бир аз бундан ирәли дүнја мәним үчүн бир чәһәннәм иди, инди исә истәјирәм, ону гучуб өпәм.

Чинкиз. Мәнчә сәадәт ибарәтдир мәһәббәтдән. О оларса, дүнја бир чәннәтдир, олмазса јашамағын мә'насы јохдур.

Зөһрә. Мән дә о фикрә шәрикәм.

Чинкиз. Һазыр етдик, инди сән дур кет јат. Куја мәним кәлмәјимдән хәбәрин јохдур. Көрәк Гәмәр нә едәчәкдир. Јәгин кедиб сәни ојадачагдыр. Сән ојандыгда мәнә мәһәл гојма.

Зөһрә. Јахшы дејирсән.

Гәмәр. Чәби ләлә ау-у-у...

Чинкиз. Зөһрә, тез ол, јат.

Зөһрә кедиб ағачын далында узаныр.

Гәмәр. А-у-у-у...

Чинкиз. А-у-у-у...

Шәмси бәјлә Гәмәр кәлир.

Гәмәр *(Чинкизи көрмәјиб)*. Ај сағ ол, Чәби ләлә, һәр шеји һазыр едибдир.

Чинкиз. Сиз дә сағ олунуз, ај мәнсиз сејрә чыхан чаванлар.

Гәмәр. Чинкиз! *(Атылыб бојнуна сарылыр, бурахмаг истәмәјир)*.

Чинкиз. Бачым, гој Шәмси илә дә көрүшүм.

Гәмәр. Доғрудан сән Чинкизсән?

Чинкиз. Хејр, мән Чинкизин көлкәсијәм. *(Шәмси илә өпүшүрләр)*.

Гәмәр Шәмсини кәнара чәкиб пычылдашырлар.

Чинкиз. Орада нә пычылдашырсыныз?

Гәмәр. Чинкиз, сәнә бир хәбәр верәчәјәм, амма демәјә горхурам.

Чинкиз. Горхма, бачым, де.

Гәмәр. Бах үрәјини бәрк сахла, горхма... Белә... Зөһрә сағдыр, өлмәјибдир...

Чинкиз. Ah, үрәјим! *(Әлләрини үрәјинә гојур).* Јох, сән мәни алдадырсан.

Гәмәр. Валлаһ, алдатмырам, бу саат кәтирим, көр. *(Кедиб Зөһрәни дургузур.)* Зөһрә, дур, кабаб һазырдыр.

Зөһрә. Мәним хатирим кабаб истәмир, гој јатым.

Гәмәр *(онун әлиндән тутуб галдырыр).* Белә сәнә кабабдан ширин шеј верәчәјәм. О да севкилин Чинкизин ағушу. *(Ону чәкә-чәкә кәтирир.)* Инди көрдүнмү, доғру дејирәм.

Зөһрә. Чинкиз?

Гәмәр. Зөһрә, Зөһрә, ојан, белә јуху дејил еј, доғрудан да Чинкиздир, көрүрсән?

Зөһрә. Чинкиз, хош кәлмисән. Саламатмысан?

Чинкиз. Тәшәккүр едирәм, ханым, саламатам.

Шәмси. Бачым, Зөһрә, нә едирсән? Үч илдән бәри ајрылмыш севкилин илә беләми көрүшүрсән?

Гәмәр. Чох көзәл дедин. Еј бунун ешгиндән мәчнун олан гардашым, бу һиссиз, гурумуш чәсәдә бәнд олмусан?

Чинкиз. Бәли, бачым, әфсус ки, бу бивәфа Лејлаја бәнд олмушам.

Зөһрә вә Чинкиз күлүрләр...

Гәмәр. Аһа, бунлар бизи әлә салыблар, чохдан көрүшүб, өпүшүбләр.

Бу һалда Чәби ләлә дахил олур.

Чәби. Вај, Чинкиз! *(Каһ күлүр, каһ көзләрини силир).* Мән кедим, ханымлары муштулуглајым.

Чинкиз. Јох, ләлә, һәлә кабабы биширәк јејәк, сонра бир јердә кедәрик. Сәнин һаггын бизим бојнумузда чохдур. Сәни лазымынча разы едәчәјик.

Чәби. Аллаһ сизи саламат етсин. Мәнә дә о гәдәр өмүр версин ки, Гәмәр ханымын ушагларына ләләлик едим.

Чинкиз. Чәби ләлә, бурада үзүкөрәлик етдин һа. Бәс мәним ушагларыма?

Чәби. Сәнин ушагларына да едәрдим, анчаг горхурам вермәјәсән.

Чинкиз. Нә үчүн?

Чәби. Сән абразоннысан. Ушагларына да рус дајәси тутачагсан. О да мәни јахына гојмајыб дејәчәк: еј бирит башга, баранчуг, неторгај.

Күлүшүрләр.

Гәмәр. Чәби ләлә, неторгај нәдир?

Чәби. Јә'ни ушаға дејмә.

Чинкиз. Јох, Чәби ләлә, елә иш олмаз. Нечә мәни сахламысан, елә дә ушагларымы сахлајачагсан. Көрүрәм русча јахшы билирсән. Она көрә сәни өз јанымда фелдшер едәчәјәм.

Чәби. Отурунуз, бу саат кабабынызы бишириm, кәтирим.

Әјләширләр. Чәби ләлә кабаб кәтирир, онлар да шишдән чәкиб јејирләр.

Шәмси. Чинкиз, нағыл ет көрәк һарада галмышдын вә нә сәбәбә бизә мәктуб јазмајырдын?

Чинкиз. Шәмси, башым чох бәлалар чәкмишдир. Бурадан кедән заман әһвалым чох пәришан иди, она көрә дә үч ај әчнәби вилајәтләри сәјаһәт етдим ки, бәлкә гәм вә гүссәдән бир гәдәр азад олам. Сонра Алманијада тибб факүлтәсинә кириб тәһсилими битирдим.

Гәмәр. Ah, сән нә даш үрәкли гардашсанмыш. Мәни һеч јад едирдинми?

Чинкиз. Нечә етмирдим. Шәклинә бахдыгча һәр заман сәни гаршымда көрүрдүм.

Гәмәр *(Зөһрәни көстәрәрәк).* Бәс бу ханымын рәсмини?

Чинкиз. О ханымын рәсми үрәјимин ән дәрин бир күшәсиндә мәскән етмиш, ону бурадан чыхармаг гејри-мүмкүндүр.

Гәмәр. Демәк, инди сән һәкимсән?

Чинкиз. Бәли.

Гәмәр. Онда гулағыны үрәјимә гој, көр нә сәбәбә белә чырпыныр.

Чинкиз бахыр. Гәмәр онун башыны гучуб өпүр.

Гәмәр. Һа-һа-һа... тапа билдинми?

Чинкиз. Тапдым, бачым, хәстәлијин чох јамандыр. *(Чәби ләлә кабаб кәтирир.)* Кәрәк пәһриз сахлајасан. Әләлхүсус, Чәби ләләнин кәтирдији бу кабабдан.

Күлүшүрләр.

Гәмәр. О һәкимлији бу ханыма елә.

Чинкиз. Бил'әкс бу ханым кәрәк һәр сәһәр чај әвәзинә бир шиш кабаб јејиб, үстдән бир стәкан гырмызы шәраб ичсин ки, һала кәлсин.

Чәби. Јенә кабаб кәтиримми?

Гәмәр. Јох, ләлә, бәсдир, ал бу чөрәји дә, кабаб бишир, је.

Чәби алыб сәһнәнин далына кедир.

Зөһрә. Билмирәм, Чинкизин кәлмәк хәбәрини анама нә төвр верәчәјик. Ахыр заманларда үрәккетмә азарына дүшүбдүр. Кечәләр ојаныб биздән кизлин Чинкиз, Чинкиз дејә аглајыр.

Гәмәр. Мәним анам ондан керијә галмаз. Индијә кими мән ону алдатмышдым ки, Чинкизи Истамбулда көрән олубдур, орада охујур; гуртаран кими кәләчәкдир. Јахшы олду ки, сөзүм јалан олмады.

Гәмәр. Кедәк, заваллы аналарымызы шад едәк, Чәби ләлә, Чәби ләлә.

Шәмси бәј. Чәби ләлә, ау-у-у-у-у-у...

Гәмәр. Чәби ләлә, ау-у-у-у-у...

Зөһрә. Наһаг јерә боғазынызы јыртмајын. Чәби ләлә јәгин евә гачмышдыр ки, Чинкизин мүждәсини версин.

Чинкиз. Һајды, кедәк.

Гәмәр. Кедәк.

Зөһрә. Бәс бу бошгаблары ким апарачаг?

Гәмәр. Сән инди дә мәнә наз едәчәксән? Истәдијин бу иди, о да кәлиб чыхды.

Чинкиз. Бәһс етмәк лазым дејил, һамысыны мән апарарам.

Гәмәр. Сән аллаһ, сән буну хараб еләмә, гој ишләмәји өјрәнсин. Јохса, бу тәнбәлдән сәнә нә арвад олачагдыр.

Шәмси бәј. Чаным, һамысыны апарырам, бәһсиниз битсин.

Гәмәр. Чан! Бах, әр белә олар... (*Күлүшүрләр*). Шәмси, түфәнки мән апарачағам, бошгаблары сән.

Шәмси бәј. Ејби јохдур, апарарам. Мәним кими овчунун кәрәк сәнин кими арвады олсун.

Күлүшүрләр. Гәмәр бошгаблары бағлајыб Шәмсијә верир, өзү дә түфәнки чијнинә салыр. Зөһрә ханым да Чинкизин чамаданыны көтүрүр.

Гәмәр (*әл чаларағ Зөһрәјә*). Һа беләчә, көрүнүр, сөзүм сәнә тә'сир етди.

Шәмси бәј. Гәмәр, елә ки, гаршына сичан чыхды, күлләнин икисини дә тәпәсиндән чах...

Күлүшүрләр.

Гәмәр. Һазыр ол! Ирәли арш!..

Кедирләр.

пәрдә

ИКИНЧИ ШӘКИЛ

Сәһнә дөрдүнчү пәрдәнин мәнзәрәсини көстәрир. Һәчәр ханымла Јасәмән скамјада әјләшиб дәрдләширләр.

Һәчәр ханым. Јасәмән, Гәмәр илә Шәмси нечә бәхтијар олдулар. Онлара бахдыгда үрәјим шад олур. Фәгәт Зөһрәни елә пәришан, гәмкин, шикәстәдил көрдүкдә үрәјим параланыр. Заваллы гызчығаз, Чинкизин ешгиндән шам кими јаныб әријир.

Јасәмән. Јазыг Чинкиз, Зөһрәнин өлүм хәбәрини ешидиб чәлаји-вәтән олду. Ким билир, башына нә фәлакәт кәлди. Сағ олсајды, индијә кими сәдасы бир јердән чыхарды.

Һәчәр ханым. Атасы Надир бәјин мачәрасы оғлу Чинкиздә тәкрар етди. Билмирәм бу чәрхи дөнмүш фәләк биздән нә истәјир, мәкәр бу ики бәдбәхт аиләдән алдығы интигам кифајәт етмәјир ки, јенидән бизә бәла һазырлајыр. Зөһрә Чинкизин фәрағына дөзә билмәјиб вәрәмләјиб.

Јасәмән. Һәчәр ханым, Чинкизин тәвәллуд сирини ачыб Зөһрәјә сөјләмәлисиниз. Таки сакит олуб, ахырда башгасына әрә кетмәјә разы олсун.

Һәчәр ханым. Јох, јох, онда өвладларымын икисини дә ғајиб едәчәјәм. Онлар мәнә лә'нәт, нифрәт едиб, күчәләрә атачаглар.

Јасәмән. Онда бәс нә етмәли?

Һәчәр ханым. Өзүм дә билмирәм, Јасәмән. Сәһәрдән үрәјим изтираб ичиндә чырпыныр, кәләчәк бәлаһы һисс едир.

Чәби ләлә тәнкнәфәс дахил олур.

Һәчәр вә Јасәмән. Нә вар, нә олмуш?

Чәби. Горхмајын, јахшы хәбәр кәтирмишәм. Чинкиз кәлди.

Јасәмән. Ah, худаја сәнә шүкүр, оғлум кәлди.

Һәчәр. Бәс һаны?

Чәби. Булаг үстә кабаб јејирләр, чохдан кәлмишди, мән истәјирдим гачыб сизә хәбәр верим, Чинкиз гојмады. Деди, Чәби ләлә, кабабы бишир јејәк, сонра бир јердә кедәрик. Мән дөзә билмәдим, онлары гојуб кизлинчә гачдым.

Јасәмән. Чох сағ ол, Чәби ләлә, һәмишә белә хејирхәбәр оласан, һәр нә истәсән верәчәјәм.

Чәби. Чинкизин сағлығы мәнә һәр шејдән артыгдыр.

Чинкиз, Зөһрә, Гәмәр вә Шәмси дахил олурлар.

Гәмәр. Ана, көр сизә кими кәтирирәм.

Јасәмән. Ah, Чинкиз, оғлум! *(Бојнуну гучаглајыб өпүр).*

Чинкиз. Шүкүр олсун ки, кәлиб чүмләнизи сағ вә саламат тапдым.

Һәчәр ханым ону гучаглајыб өпәркән битаб олур.

Чинкиз. Гәмәр, стәканда бир аз су кәтир, Һәчәр ханыма су верәчәјәм.

Гәмәр су кәтирир, Чинкиз әл чамаданындан дәрман чыхарыр, төкүб Һәчәр ханыма верир.

Зөһрә ханым. Ана, сәнә нә олду?

Һәчәр ханым. Горхма, гызым, һәмишәки үрәк дөјүнмәмдир, инди сакит олдум.

Чинкиз. Гәм јемәјиниз, сизи бу үрәк дөјүнмәсиндән хилас едәчәјәм. Фәгәт зәһмәт һаггымы индидән тә'јин единиз, мәним шәртим будур.

Һәчәр ханым. Оғлум, нә истәсән верәчәјәм.

Чинкиз *(Зөһрәнин әлини тутуб)*. Истәдијим бу гызын Зөһрәдир.

Һәчәр вә Јасәмән. Baj!

Чинкиз. Нә үчүн тәәччүб едирсиниз? Билмирсиниз ки, биз чохдан бир-биримизи севирик. Фәгәт аталарымызын әдавәти буна мане олурду. Инди исә о әдавәт битди. Мәним атам Әлимәрдан, Зөһрә ханымын атасы Шаһбаз бәј интигама гурбан олуб бу ики аләмин ганлы әдавәтини итмама јетирдиләр. Јохса, сиз аналар дүшмәнчилијин давамыны истәјирсиниз?

Һәчәр ханым. Јох, јох.

Чинкиз. Бәс нә сәбәбә разы дејилсиниз?

Һәчәр ханым. Ону сорма. Зөһрәни сәнә вермәк олмаз, сәнин үчүн башга бир гыз сечмишәм.

Чинкиз. Бәли, анлајырам. Шаһбаз бәјин арвады Һәчәр ханым гызыны өз хидмәтчиси Јасәмәнин оғлу Чинкизә вермәји өзүнә ар билир.

Гәмәр. Һәчәр ханым, мәним гардашым Чинкиз, гызыныз Зөһрәјә лајиг дејилсә, сизин оғлунуз Шәмси бәј дә мәнә лајиг дејил. Ал, бу да сизин нишанныныз. *(Бармағындан үзүјү чыхарыб онлара атыр).*

Шәмси бәј. Ah, Гәмәр, нә едирсән? Ана, Чинкиз мәндән елмли, тәрбијәли бир оғландыр, нә үчүн бачымы она вермирсән?

Зөһрә. Ана, көрүнүр мәним өлүмүмү истәјирсән?

Һәчәр. Худаја, мән ачиз гадына бир белә әзијјәт вермәји өзүнә рәва көрүрсән. Нә үчүн мәни өлдүрүб бу әзабдан хилас етмирсән?

Чинкиз *(ришхәндлә)*. Бәли, бөјүк әзабдыр, нәчибә бир ханым кәримәсини өз кәнизи оғлуна нечә версин?

Һәчәр. Чинкиз, јетәр, үрәјими даһа парчалама, мән сизи өзүмә лајиг билмәсәјдим, Јасәмәнин гызыны оғлума алмаздым. Чинкиз, мән халамын вәсијјәтини јеринә јетирмәк истәјирәм. Онун ахыры одур ки, сән Әли бәјин гызыны алыб бу мүлкә саһиб оласан.

Чинкиз. Мән мәһәббәтими дөвләтә сатан оғлан дејиләм. Ја Зөһрә, ја өлүм! Инди ики ана буну гәт единиз.

Шәмси бәј. Ана, унутмајыныз ки, бу ишдән мәним дә өмрүм асылыдыр. Ја оғлунузу бәхтијар едәчәксиниз, ја гајиб.

Һәчәр ханым Јасәмән илә кәнара чәкилиб мәсләһәт едирләр. Чинкиз Зөһрә илә, Шәмси Гәмәр илә данышырлар.

Шәмси бәј. Гәмәр, нә тез мәним нишанымы үстүмә атдын? Көрүнүр мәни севмирсән?

Гәмәр. Бәс сән истәјирсән биз хошбәхт олаг, Чинкиз илә Зөһрә бәдбәхт.

Шәмси бәј. Хејр, мән истәмирәм, фәгәт бурада мәним тәгсирим нәдир ки, мәни бәдбәхт едирсән? Инди анамын фикри бизә мә'лум олду. Әлбәттә, ахырда о фикирдән әл чәкәчәкдир. О һеч вахты Чинкизин вә Зөһрәнин бәдбәхтлијини истәмәз.

Һәчәр ханым. Оғлум Чинкиз, биз белә гәт етдик ки, сән Пири бабадан изин истәјәсән, чүнки о чүмләмизин гоча бабасы вә ағсаггалыдыр. Һәркаһ о бу әмрә разы оларса, биз дә она табе оларыг.

Гәмәр. Чох көзәл, әлбәттә, Пири баба буна чох шадлыгла разы олачагдыр.

Чинкиз. Мән дә буна разыјам. *(Комаја кирир).*

Шәмси бәј. Ана, Чинкиз али мәктәб гуртармыш бир һәкимдир. О, бачым Зөһрәни мәндән артыг сахлајачагдыр. Буну билирсәнми?

Һәчәр. Билирәм, оғлум.

Шәмси бәј. Бәс нә үчүн разы олмурсан?

Һәчәр. Чүнки мәчбурам.

Зөһрә. Ана, Зүлејха халам билсәјди ки, онун вәсијјәти мәни бәдбәхт едәчәкдир, һеч вахты истәмәзди.

Шәмси бәј. Бир дә халамын вәсијјәти бизимчүн ганун дејил ки, ону позмагдан ачиз галаг.

Һәчәр. Өвладларым, бу ишдә бир ганун вар ки, ону позмагда доғрудан да биз ачизик.

Бу һалда Чинкиз дәли кими комадан чыхыр.

Чинкиз. Һа-һа-һа... һәрб мејданы ачылмыш, јенидән јени мүһарибә, јенә говға, јенә ган.

Гәмәр. Чинкиз, гардашым, ким илә мүһарибә едирсән?

Чинкиз. Јер илә, көј илә, чүмлә чаһан илә.

Зөһрә. Чинкиз, севкилим, сәнә нә олмуш? Мәкәр мәһәббәтимиз уғрунда төкүлән ган кифајәт дејилми ки, јенә дә мүһарибәјә чағырырсан?

Чинкиз. Севкилим, назлы дилбәрим, ешгим, мәһәббәтим, инсанлар говғасы битмиш, фәләк мүһарибәси башланмышдыр!

Гәмәр. Чинкиз, гардашым, јенә нә олмуш ки, фәләклә мүһарибә едирсән?

Чинкиз *(Зөһрәни көстәрәрәк)*. Бу бачыма бағладығым ешг үстә.

Гәмәр. Гардашым, нә сөјләјирсән? Ағлын чашмыш, бачын мәнәм, Зөһрә илә мәни гарышдырырсан.

Зөһрә. Аһ, Чинкиз дәли олмуш! *(Ағлајыр.)*

Чинкиз. Мәни өз бачыма ашиг етдирмәкдән фикрин нәдир, еј чәрхи-фәләк? Мәчнун кими сәһраји-бијабанлара салмаг? Мәни Фәрһад кими дағ-дашлары көздирмәк? Будур мәгсәд. Мәни диванә едиб чөлләрә салмаг? Бундан нәдир һәчәт? Халг көрдүкдә десин, бах, бах, будур кәлди, һәмширисинә ешг-мәһәббәт јетирән ашиг. Јох, јох, мән сәрсәри олмарам, диванәлик ачизләр, зәифләр ишидир. Чинкизләр ондан азаддыр. Бачым, Зөһрә, инди бил мән Чинкизәм, атам Надирдир, анам Һәчәр.

Чүмләси. Аһ!

Чинкиз. Әлвида, еј үмидсиз хәјалым. Ешгин уғрунда Чинкиз чаныны фәда едир... *(Чәлд тапанчаны чыхарыб өзүнү өлдүрүр.)*

Зөһрә. Чинкиз!

Өзүнү онун үстүнә салыр. Пири баба кәлир. Гәмәр гәшш едир, Шәмси ону тутур.

Һәчәр ханым. Оғлум, Чинкиз, нә етдин? Мән мүгәссир ананы өлдүрүн, сизә јалварырам, өлдүрүн, мәни бир күлләјә гурбан единиз. Нијә дурмусунуз?

Пири баба. Еј зор илә гызлары өзләринә арвад едән әрләр, будур тутдуғунуз әмәлин нәтичәси.

ПӘРДӘ

ГЕЈДЛӘР

Сүлејман Сани Ахундовун илк китабчасы «Горхулу нағыллар» сәрлөвһәси алтында 1916-чы илдә Бакыда чап олунмушдур. Бураја әдибин икн һекајәси «Әһмәд вә Мәлејкә», «Рәшид вә Көвһәр» дахил едилмишдир.

1923-чү илдә әдибин «Ешгин нәтичәси», «Ики јол, јахуд Мәһәммәдәмин Азәри» пјесләри ајрыча китабча шәклиндә чыхыр. Јазычынын ајры-ајры журналларда нәшр едилән һекајәләри 1927-чи илдә «Зарафат» ады илә чапдан бурахылыр. Бу китабә мүәллифин «Зарафат», «Гарача гыз», «Үмид чырағы», «Чәһаләт гурбаны», «Гатил ушаг», «Молла Гасым», «Нә үчүн», «Тәбрик», «Сона хала», «Мисри хәстәлик», «Намус», «Мүаличә», «Мистер Грејин көпәји» һекајәләри дахил едилмишдир. Әдибин өзүнүн чапа һазырладығы «Әсәрләри» С. Һүсејнин редактәси илә 1936-чы илдә Азәрнәшр тәрәфиндән бурахылыр. Бурада јазычынын «Тамаһкар», «Дибдат бәј», «Түрк бирлији», «Шаһсәнәм вә Күлпәри», «Чәрхи фәләк», «Гаранлыгдан ишыға», «Ешг вә интигам», «Шејтан», «Јени һәјат» пјесләри илк дәфә нәшр олунмушдур.

1951-чи илдә Азәрнәшр әдибин «Сечилмиш әсәрләри»ни чап едир (Тәртиб вә гејдләр Аббас Заманов). Әввәлки нәшрләрдән фәргли олараг бураја Сүлејман Сани Ахундовун «Сон үмид», «Кәнч машинистка вә гоча јазычы» һекајәләри, «Үшаглыг һәјатымдан хатирәләр» адлы мемуары илк дәфә дахил едилмишдир.

Сүлејман Сани Ахундовун «Сечилмиш әсәрләри»нин икн чилдлији 1968-чи илдә Кәнчлик нәшрријјаты тәрәфиндән бурахылмышдыр. Әдибин «Сечилмиш әсәрләри»нин икн чилдлији јазычынын 1936-чы илдә Азәрнәшр тәрәфиндән бурахылан «Әсәрләри», 1951-чи илдә һәмин нәшрријјатын чап етдији «Сечилмиш әсәрләри» әсасында тәртиб едилмишдир. Јазычынын «Молла Нәсрәддин Бакыда» комедијасы, «Тутугушу», «Өшрәф» һекајәләри илк дәфә «Сечилмиш әсәрләри»нин икн чилдлијинә дахил едилмиш, әввәлки нәшрләрдәкн бир сыра техники хәталар ислаһ едилмиш, әсас мәнбәләрә истинад едәрәк әсәрләрнинин јазылдығы тарих дүрүст мүәјјәнләшдирилмишдир.

ҺЕКАЈӘЛӘР

«ЈУХУ»

1905-чи илдә јазылмыш вә илк дәфә «Иршад» гәзетиндә «Вагиә» сәрлөвһәси вә «С» имзасы илә чыхмышдыр. (1905-чи ил, № 3). Әдибин «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин икн чилдлијинә дахил едилмишдир.

«КӨВКӘБИ-ҺҮРРИЈЈӘТ»

1905-чи илдә јазылмышдыр. Бу һекајә илк дәфә әдибин 1936-чы илдә нәшр едилмиш «Әсәрләри»нә дахил едилмишдир. Һекајә һәмин нәшрә гәдәр чап олунмамышдыр. «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин икн чилдлијинә дахил едилмишдир.

«ГОНАГЛЫГ»

1906-чы илдә јазылмыш вә илк дәфә «Иршад» гәзетиндә «Бәһс» сәрлөвһәси алтында «Гәриб» имзасы илә чап едилмишдир. (1906-чы ил № 29). «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин икн чилдлијинә дахил едилмишдир.

«ТУТУГУШУ»

1909-чу илдә јазылмыш вә илк дәфә «Тәрәгги» гәзетиндә дәрч едилмишдир. (1909-чу ил, 29 мај) «Сечилмиш әсәрләри» вә «Сечилмиш әсәрләри»нин икн чилдлијинә дахил едилмишдир.

«ГАН БУЛАҒЫ»

1923-чү илдә јазылмыш вә илк дәфә «Маариф вә мәдәнијјәт» журналында чап едилмишдир. (1923-чү ил, № 3) «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин икн чилдлијинә дахил едилмишдир.

«ҮМИД ЧЫРАҒЫ»

1923-чү илдә јазылмыш вә илк дәфә «Маариф вә мәдәнијјәт» журналында чыхмышдыр. (1923-чү ил, № 12) «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин икн чилдлијинә дахил едилмишдир.

«ЧӘҺАЛӘТ ГУРБАНЫ»

1923-чү илдә јазылмыш вә илк дәфә «Шәрг гадыны» журналында чап олунмушдур. (1923-чү ил, № 12, 1924-чү ил, № 1) «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«ГАТИЛ УШАГ»

1924-чү илдә јазылмыш вә илк дәфә «Шәрг гадыны» журналында «Гатил чочуг» ады илә чап олунмушдур (1924-чү ил, № 10).

1936-чы илдә әдибин Азәрнәшр тәрәфиндән бурахылан «Әсәрләри»ндә бу һекајәнин ахырында сәһв олараг 1923-чү ил тарихи јазылмышдыр. «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«НӘ ҮЧҮН»

1925-чи илдә јазылмыш вә илк дәфә «Шәрг гадыны» журналында чыхмышдыр. (1925-чи ил, № 1—2). «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир. 1936-чы ил нәшриндә вә әсәрләринин јазылма тарихини көстәрән автографда сәһв олараг 1926-чы илдә јазылдығы гејд едилмишдир.

«ТӘБРИК»

1925-чи илдә јазылмыш вә илк дәфә «Шәрг гадыны» журналында чыхмышдыр. (1925-чи ил, № 11) «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«СОНА ХАЛА»

1926-чы илдә јазылмыш вә илк дәфә «Шәрг гадыны» журналында чыхмышдыр. (1926-чы ил, № 1) «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«ЗАРАФАТ»

1926-чы илдә јазылмыш вә илк дәфә «Әдәби парчалар» журналында чыхмышдыр. (1926-чы ил, № 1) «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«МҮАЛИЧӘ»

1926-чы илдә јазылмыш вә илк дәфә «Маариф вә мәдәнијјәт» журналында чап олунмушдур. (1926-чы ил, № 10—11). Әдибин «Әсәр-

әри»нин 1936-чы ил нәшриндә вә әсәрләринин јазылма тарихиндә көстәрилән автографында сәһв олараг 1927-чи илдә јазылдығы көстәрилмишдир. «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«НАМУС»

1926-чы илдә јазылмыш вә илк дәфә «Маариф вә мәдәнијјәт» журналында чыхмышдыр. (1926-чы ил, № 12) «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«ЈОЛУХМА ХӘСТӘЛИК»

1926-чы илдә јазылмыш вә илк дәфә «Мисри хәстәлик» ады илә «Маариф вә мәдәнијјәт» журналында чыхмышдыр. (1926-чы ил, № 5—6) «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«ИКИ ДОСТ, ИКИ ДҮШМӘН»

Азәрбајчан ССР ЕА Республика Әљазмалары фондунда С. С. Ахундовун архивиндә бу һекајәнин ики автографы вардыр. Бунларын биринда 1924-чү ил, о биринда 24 сентјабр 1927-чи ил, әдибин «Әсәрләри»нин 1936-чы ил нәшриндә 1927-чи ил тарихи гојулмушдур. Чох күман ки, әсәр 1927-чи илдә јазылмышдыр. «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«МИСТЕР ГРЕЈИН КӨПӘЈИ»

1927-чи илдә јазылмыш вә илк дәфә «Маариф вә мәдәнијјәт» журналында чыхмышдыр. (1927-чи ил, № 3) «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«СОН ҮМИД»

1927-чи илдә јазылмыш, «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«БАХ, МӘН БУНА ЈОХАМ»

1929-чу илдә јазылмыш вә илк дәфә «Маариф вә мәдәнијјәт» журналында чыхмышдыр. (1929-чу ил, № 3—4) «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«ШӘРГ ГАДЫНЫ ЈЕНИ ЈОЛДА»

1930-чу илдә јазылмыш вә һәмин илдә Азәрнәшрин бурахдығы «Рәдд олсун чадра» китабчасына дахил едилмишдир. (М. Ф. Ахундов адына Мәркәзи Дөвләт китабханасы, шифр: 894 36282 р 48) Һекајә бу мәнбәдән көтүрүлүб чап олунур.

«КӘНЧ МАШИНИСТКА ВӘ ГОЧА ЈАЗЫЧЫ»

1935-чи илдә јазылмышдыр. «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

ГОРХУЛУ НАҒЫЛЛАР

«ӘҺМӘД ВӘ МӘЛЕЈКӘ»

1912-чи илдә јазылмыш вә илк дәфә «Мәктәб» журналында чыхмышдыр. (1912-чи ил, № 1). «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«АББАС ВӘ ЗЕЈНӘБ»

Азәрбајчан ССР Республика Әлјазмалары фондунда (Б-1504) 69 58) бу һекајәнин бир автографы вардыр. Бу автографын ахырында 1906-чы ил тарихи јазылмышдыр.

Мүәллиф «Аббас вә Зејнәб»и нағыл формасында јенидән ишләмиш вә ону илк дәфә «Мәктәб» журналында чап етдирмишдир. (1912-чи ил, № 7—8).

«Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«НУРӘДДИН»

1912-чи илдә јазылмыш вә илк дәфә «Мәктәб» журналында чыхмышдыр. (1912-чи ил, № 9—20, 21—22).

«Нурәддин»ин илк нәшри илә сонракы нәшрләри арасында бә'зи фәрглөр вардыр. Бу әсәри 1936-чы ил нәшри үчүн ишләјәндә әдиб бә'зи дәјишикликләр етмишдир. Мәсәлән, илк нәшрдә мәктәбли Фатма атасы Һачы Сәмәдә дејир: «Мүәллимимизин әмринә көрә сабаһ бир елә нағыл дүзәлдим ки, ондан белә мә'на чыхсын: «Јахшылыг ет ат дәрјаја, балыг билмәсә дә халыг биләр». Бу чүмләдәки «халиг» сөзү аллаһа ишарә иди. Бу әдиби тә'мин етмәдијинә көрә һәмин чүмләни «Јахшылыг елә әвәзини көрәрсән» шәклиндә гурмушдур.

Илк нәшрдә Һачы Сәмәд, Һачы Нәсирин әвлады өлмасыны «аллаһ-тааланын кәрамәти» илә бағлајыр. Әсәрин 1936-чы ил нәшриндә «аллаһ-таала кәрамәт етди» сөзләри атылмыш бунун әвәзиндә «ахыр»да бунларын бир оғлу олду» јазылмышдыр.

«Нурәддин». «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«ГАРАЧА ГЫЗ»

1913-чү илдә јазылмыш вә илк дәфә «Мәктәб» журналында чыхмышдыр. (1913-чү ил, № 1—4, 6—9, 12—22).

«Гарача гыз»ын илк нәшри илә 1936-чы ил нәшри арасында бир сыра фәрглөр вардыр. Илк нәшрдә Һачы Сәмәдин гызы Фатма әввәлчә бир епизод сөјләјир. Бу епизоддан мә'лум олур ки, Нәбат адлы бир мәктәбли чиркин олдуғуна көрә јолдашлары онунла ојнамаг истәмирләр. Сонра бу гызын јахшы јолдаш олдуғуну билиб, онунла достлашырлар. Һачы Сәмәд һәмин әһвалаты белә мә'наландырыр: «Гызым, инсанын заһиринә бахма, батилинә бах. Түрклөрдә бир мәсәл вар, дејөрлөр: «Әтә бахма, дона бахма, ичиндәки чана бах». 1936-чы ил нәшриндә әдиб бунлары чыхармышдыр.

«Гарача гыз» «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«ӘШРӘФ»

1914-чү илдә јазылмыш вә илк дәфә «Мәктәб» журналында чыхмышдыр. (1914-чү ил, № 8—17, 19) «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«УШАГЛЫГ ҺӘЈАТЫМДАН ХАТИРӘЛӘР»

1938-чи илдә јазылмышдыр. Илк дәфә әдибин 1951-чи илдә Азәрнәшр тәрәфиндән бурахылан «Сечилмиш әсәрләри»ндә чыхмышдыр. «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

«ТӘРЧҮМЕЈИ-ҺАЛЫМ»

1935-чи илдә мүәллифин өзү тәрәфиндән јазылмышдыр. «Сечилмиш әсәрләри»нә дахил едилмишдир. Һәмин нәшрдә әдибин анадан өлдуғу ај сәһв олараг 21 сентјабр көстәрилир. Һалбуки әдиб архивиндә олан тәрчүмеји-һалларын автографында 1875-чи ил октјабр ајынын 21-дә анадан олдуғуну јазыр.

«САБИР МӘШ'ӘЛИ»

1924-чү илдә јазылмыш вә һәмин илдә «Азәрбајчан халг шаири Сабир» китабына, сонра 1962-чи илдә Бакыда Ушаг вә Кәнчләр Әдәбијјаты Нәшријјаты тәрәфиндән бурахылан «Мүаснрләри Сабир һагғында» китаба (топлајыб тәртиб едәни, мүгәддимә вә шәрһләрин мүәллифи Аббас Заманов, редактору Һ. Араслы) дахил едилмишдир.

ПЈЕСЛӘР

«ТАМАһКАР»

Бу комедијаны мүәллиф 1899-чу илдә Бакыда Лаврова прокимназијасында мүәллимлик етдији заман јазмышдыр. (Бах: Азәрбајчан ССР ЕА Республика Әлјазмалары фонду, АРХ-11, Г-4 (138) 557, сәһ. 1). Илк дәфә Бакыда 1899-чу илдә Никитинин «Сирк» театрында тамашаја гојулмушдур.

Азәрбајчан ССР ЕА Республика Әлјазмалары фондунда «Тамаһкар»ын ики әлјазмасы сахланыр. Бунларын бири автографдыр. (Бах: Азәрбајчан ССР ЕА Республика Әлјазмалары фонду, АРХ-11, Г-4, (138) 577). Икинчи вариант (Бах: јенә орада, АРХ-11, Г-3 (118) 163). «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

Һәр ики вариантын мүгајисәси комедијанын үзәриндә мүәллиф ишинин характери, ајры-ајры сурәтләрин бә'зи јени идеја бәдии хүсусијјәтләрини ајдынлашдырмаға, әсәри даһа дәриндән тәһлил етмәјә имкан верир.

«ДИБДАТ БӘЈ»

1906-чы илдә јазылмышдыр. Бу комедијанын 1936-чы ил нәшриндән әввәл һарада чап олунмасы вә тамаша тарихи мүәјјәнләшдирилмәмишдир.

«ЛАЧЫН ЈУВАСЫ»

1921-чи илдә јазылмышдыр. Илк дәфә һәмин илин мај ајының 23-дә вә нојабрын 9-да Бакыда Дөвләт Драм театрында, 1924-чү ил јанварын 2-дә Ермәнистан Дөвләт Драм театрында мүвәффәгијјәтлә тамашаја гојулмушдур. Әдибин 1936-чы илдә чап едилән «Әсәрләри» күллијјатына, 1951-чи илдә «Сечилмиш әсәрләри»нә, 1968-чи илдә «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

Азәрбајчан ССР Республика Әлјазмалары фондунда С. С. Ахундовун архивиндә бу пјесин 4 вә 3 пәрдәли варианты вардыр. Драматургун «Әсәрләри» күллијјатына, «Сечилмиш әсәрләри» вә «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә 3 пәрдәли вариант дахил едилмишдир.

1921-чи ил 7 октјабрдан «Коммунист» гәзетиндә «Тәнгидчи» имзасы илә јазан мүәллифин «Лачын јувасы» адлы мәгаләсиндән мә'лум олур ки, әсәрин 4 пәрдәли варианты һәмин илдә сәһнәјә гојулмушдур. 4 пәрдәли вариантда Чаһанкирин севкилиси Пәричаһан ханымла көрүшмәмишдән әввәл чох тә'сирли дахили монологу верилмишдир. Бундан башга бу вариантда мүһарибә сәһнәләри, Әмираслан ағанын өз оғлуну јараламасы вә саир бу кими мараглы бәдии драматик һәвһәләр верилмишдир.

Пјесин 3 пәрдәли варианты «Әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри», «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир.

Азәрбајчанда Совет һакимијјәти гурулмасы мүнасибәти илә пјес јазмаг үчүн е'лан едилән мүсабигәдә «Лачын јувасы» биринчи дәрәчәли мүкафат алмышдыр.

«МОЛЛА НӘСРӘДДИН БАКЫДА»

1921-чи илдә јазылмышдыр. Бу комедија Чәлил Мәммәдгулузадә һагда илк бәдии әсәрдир. Илк дәфә бу јазычынын «Сечилмиш әсәрләри»нин ики чилдлијинә дахил едилмишдир. Азәрбајчан ССР Республика Әлјазмалары фондунун архивиндә бу пјесин үч нүсхә автографы сахланылыр.

«ЕШГ ВӘ ИНТИГАМ»

1922-чи илдә јазылмышдыр. Илк дәфә һәмин илин март ајының 29-да Бакыда Дадаш Бүнјадзадә адына Дөвләт театрында тамашаја гојулмушдур.

1929-чу ил апрел ајының 16-да бөјүк јазычымыз Әбдүррәһимбәј һагвердијев Сүлејман Сани Ахундова јазмышдыр: «Гардашым Сүлејман, хаһиш едирәм «Ешг-интигам»ы көндәрәсән, Театр техникумунун тәләбәләри һазырлајыб ојнамаг истәјирләр» (Бах: Азәрбајчан ССР ЕА Республика Әлјазмалары фонду, АРХ-11, Г-1 (7) 1883).

1941—1946-чы илләрдә Иран Азәрбајчанынын «Иран», «Һәгигәт», «Фирдовси» вә саир дәрнәкләриндә бирләшмиш хадимләри М. Ф. Ахундовун «Һачы Гара», Ә. Һагвердијевин «Бәхтсиз чаван» пјеси илә јанашы «Ешг вә интигам» фачиәсини дә тамашаја гојмушлар. (Бах: Гафар Кәндли, «Азәрбајчан драматургларынын әсәрләри, Иран Азәрбајчаны сәһнәсиндә», Азәрбајчан ССР ЕА-нын Хәбәрләри, 1959-чу ил № 3, сәһ. 82).

«Ешг вә интигам» илк дәфә «Әсәрләри» күллијјатына дахил едилмишдир.

Азәрбајчан ССР ЕА Республика Әлјазмалары фондунда «Ешг вә интигам»ын дөрд әлјазмасы сахланылыр. Бунлардан бири илә (АРХ-11, Г-6 (170) 1936-чы илдә әдибин «Әсәрләри» күллијјатына дахил едилән вариантын арасында чидди фәрг вардыр. Әдибин архивиндәки шифрини көстәрдијимиз вариантда Чинкизин кәнддә ингилаби иш апармасы, мүсават һөкумәтини девирмәјә чалышмасы, фөвгәл'адә комиссар олмасы вә бу кими мәсәләләр вардыр. Чап вариантында бу мәсәләләр чыхарылмышдыр.